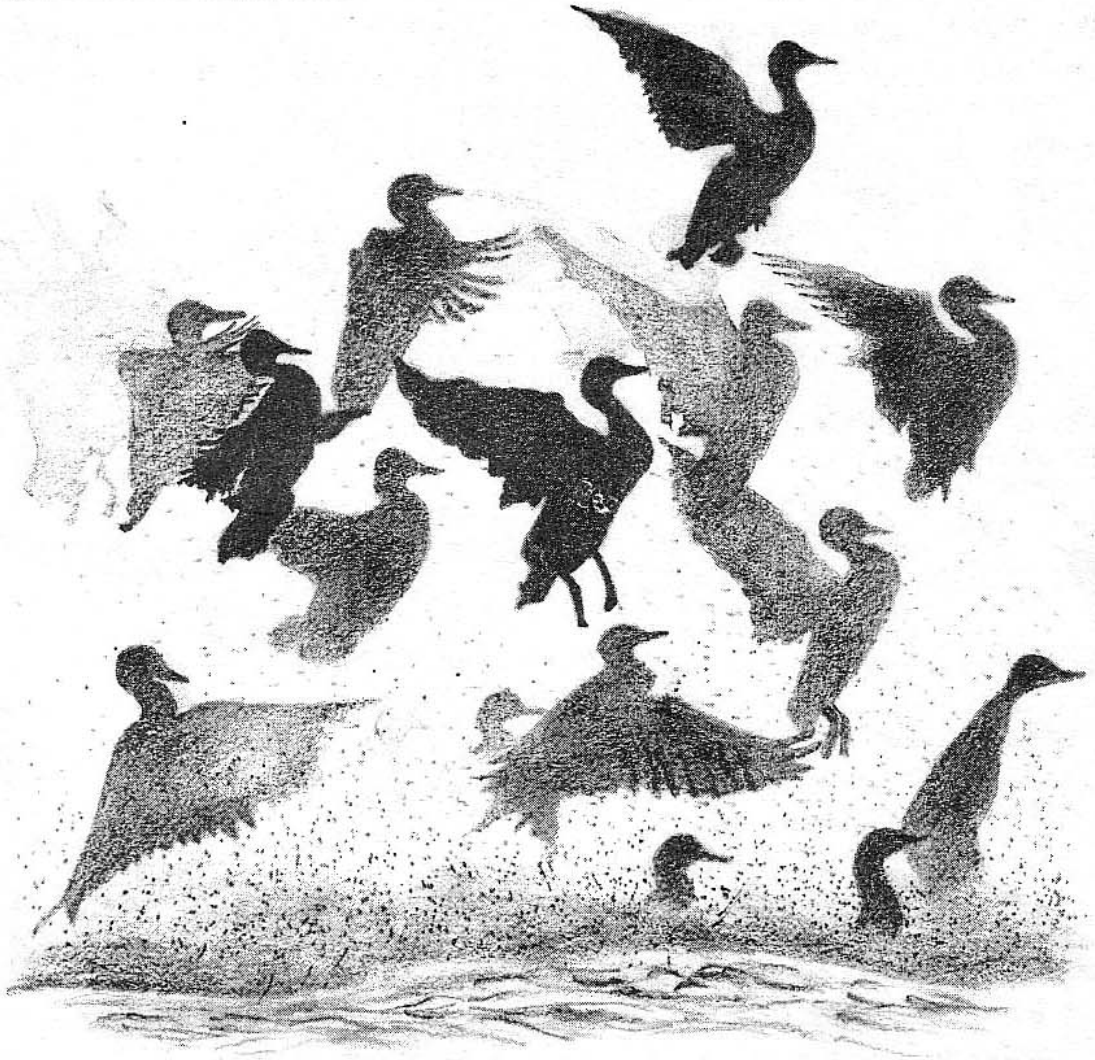

ગ્રીષ્મ ૨૦૦૨

વિહંગ

પક્ષીનિરીક્ષકો વચ્ચેનો સેતુ - ત્રૈમાસિક

પરામર્શક : લાલસિંહ રાઓલ

સંપાદક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

‘પ્રકૃતિનાં લાડકવાયાં પંખીઓ’

લેખક : શ્રી વિજયગુપ્ત મૌર્ય

ત્રીસીના દાયકામાં ‘કુમાર’ માસિકમાં શ્રી હરિનારાયણ આચાર્ય, ‘વનેચર’ની પશુપંખીઓ પરની લેખમાળા ‘વનવગડાનાં વાસી’ હપ્તાવાર છપાએલી. ૧૯૪૮-૪૯માં હું ભાવનગરની શામળદાસ કોલેજમાં સીનીઅર એમ.એ.માં હતો. રહેતો ગરાસિયા છાત્રાલયમાં. તે વખતે ‘વનેચર’ની જૂની લેખમાળામાંથી ‘કુમારે’ એક પંખી કે પશુનો સચિત્ર પરિચય ટૂંકવીને એક કોલમમાં આપવાનું શરૂ કર્યું. એક અંકમાં બુલબુલ (Redvented Bulbul) વિશે આવેલ લખાણ મેં વાંચ્યું. ત્રણ-ચાર દિવસ બાદ છાત્રાલયમાં, મારા ઓરડાની સામેના લીમડામાં અચાનક બુલબુલ મારી નજરે ચડ્યું. તેના વર્ણનમાં વાંચેલ લાલ દૂમ યાદ રહી ગએલ. તરત તેને ઓળખી કાઢ્યું. “અરે, આ તો બુલબુલ !”. બસ, ત્યારથી પંખીઓની લગની લાગી ગઈ. માર્ય ૪૯માં તબિયત બગડતાં મારે ગામ લીંબડી જવું પડ્યું. માંદગી લાંબી ચાલી. અભ્યાસ અધૂરો છોડી દેવો પડ્યો.

પર-પર વરસ પહેલાનો એ સમય. ગુજરાતી ભાષામાં પંખીઓ ઉપરના કોઈ પુસ્તકની મને ખબર નહીં. અંગ્રેજીમાં હ્યુ વ્હીસલર અને શ્રી સલીમ અલીનાં પુસ્તકો હતાં, પણ તે બંનેનું કે તેમનાં પુસ્તકનું તે વખતે નામ પણ મેં સાંભળેલું નહીં. લીંબડી જેવાં નાના ગામના પુસ્તકાલયમાં તે હોય પણ ક્યાંથી? તબિયત સારી થતાં પંખીઓનો પરિચય વધારવાની જિજ્ઞાસા વધતી ચાલી, પણ માર્ગદર્શન મેળવવું કેવી રીતે? ‘જન્મભૂમિ-પ્રવાસી’માં શ્રી વિજયગુપ્ત મૌર્યની ‘પ્રકૃતિનાં લાડકવાયાં પંખીઓ’ નામની જે લેખમાળા છપાએલી તેને ‘સસ્તા સાહિત્યે’ બનતા સુધી ૧૯૫૦માં પુસ્તકરૂપે છાપી. મને તેની જાણ થતાં તરત તે મંગાવ્યું. સવાસોએક જેટલાં આપણાં સામાન્ય પંખીઓનો પરિચય તેમાં હતો. રંગીન ચિત્ર એકેય નહીં. સાદાં ચિત્રો બહુ ઓછાં, પણ શ્રી મૌર્યની લખાવટ રસપ્રદ હતી. અનેક વાર તે પુસ્તક વાંચી ગયો. તેની મદદથી પંખીઓ ઓળખવા માંડ્યાં. અવાર નવાર તેના પાનાં ફેરવતો રહેતો. તેમાંનું કોઈ પંખી નજરે ચડે કે તરત તેને ઓળખી

પાડતો અને પુસ્તકમાં જોઈ તેની ખાતરી કરી લેતો. આમ શ્રી મૌર્યનો હાથ ઝાલીને હું પંખીનિરીક્ષણમાં પા પા પગલી માંડતો થયો. તે પુસ્તકે મને ઘણી મદદ કરી.

‘પ્રકૃતિનાં લાડકવાયાં પંખીઓ’ની પહેલી આવૃત્તિ ખલાસ થતાં ૧૯૫૭માં બહાર પડેલ તેની બીજી આવૃત્તિમાં લેખકે શ્રી ધર્મકુમારસિંહજીના પુસ્તક ‘Birds of Saurashtra’ નો લાભ લઈને ઘણા સુધારાવધારા કરી પંખીઓની સંખ્યા લગભગ ત્રણસો જેટલી કરી. પુસ્તકનું કદ ખાસું વધ્યું. ગુજરાતનાં મોટાં ભાગનાં પંખીઓ તેમાં આવરી લીધાં. ચિત્રોની સંખ્યા વધીને સો ઉપર થઈ. ૧૯૮૧માં તેનું પુનર્મુદ્રણ થયું. પહેલી આવૃત્તિમાં જે નિરાંતથી લેખકે પંખીપરિચય કરાવેલો તેવી નિરાંત સંવર્ધિત બીજી/ત્રીજી આવૃત્તિમાં નથી. નવા ઉમેરેલ કેટલાંય પંખીઓનો પરિચય અછડતો રહી ગયો.

શિકારી પંખીઓ (Birds of Prey) અને છીછરા પાણીમાં કે કાદવમાં ફરનાર પંખીઓ (Waders) ઓળખવા મુશ્કેલ બને છે. રંગીન ચિત્રો આપવા બે કારણે સહેલ નથી. એક તો પંખીઓના જાણકાર સક્ષમ ચિત્રકારો આપણી પાસે હમણાં સુધી ન હતા. પંખીઓનાં હૂબહૂ રંગીન ચિત્રો દોરવા, એ અલગ પ્રકારની સજ્જતા માગી લે છે. વળી રંગીન ચિત્રો છાપવાથી પુસ્તકની કિંમત બહુ વધી જાય. આવા પુસ્તકની કિંમત માફકસર રાખવી હોય તો તે વધારે સંખ્યામાં છાપવા પડે. ચા-પાણી, આઈસ્ક્રીમ કે નાસ્તામાં સો દોઢસો રૂપિયા વિના સંક્રેય ખર્ચી નાખનાર ગુજરાતી ભાઈબહેનો તેટલી જ કિંમતનું પુસ્તક ખરીદતાં સો વાર વિચાર કરે ! વધારે નકલો છાપી હોય તો કે’દિ ખૂટે ?

અગાઉ પુસ્તકની શરૂઆત કાગડાથી અને સમાપ્તિ ડૂબકીથી થતી. પંખીવિજ્ઞાનમાં થતાં રહેતાં નવાં નવાં સંશોધનોને લીધે પંખીઓના વૈજ્ઞાનિક વિભાગીકરણ અનુક્રમ (Taxonomy)માં ધરખમ ફેરફાર થતાં આ ક્રમ ઊલટાઈ ગયો. પ્રારંભ ડૂબકીથી અને અંત કાગડાથી થવા લાગ્યો. હાલમાં પ્રગટતાં અંગ્રેજી પુસ્તકોમાં આમાં વળી ફેરફાર થાય છે. સામાન્ય પક્ષીનિરીક્ષકને કે શિખાઉને જો કે તેની સાથે બહુ નિસ્ખત નથી.

(અનુસંધાન પા. નં. ૨૫ ઉપર)

સૂચિ

પુસ્તકપરિચય શ્રેણી - 5
પ્રકૃતિનાં લાડકવામાં પંખીઓ

વિહંગાવલોહન પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ.	૪
ઊર્જાશક્તિ ઝાંઝા	૬
- ગીરમાં કાળો ઢોક	૧૨
- કચ્છમાં પક્ષીગણતરી	૧૪
- પોરબંદરની આસપાસ પક્ષીનિરીક્ષણાર્થે ભ્રમણ	૧૭
સાવરના ઝોળ	૧૯
ગાંધી, પર જાપતો	૧૯
પત્રજોતુ	૨૦
સાવરકર અને બુલબુલ	૨૦
પ્રોજેક્ટ બન્ટાર્ડોની જૂઝૂ	૨૬
મ.કુ.હિમતશિહજીની કલમો	૨૮
સ્ટોલિફ્સ્કાના પિદાનું કચ્છમાં પુનરાગમન	
આવરણ	
બતકો (Ducks)	
ચિત્ર : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી	
રેખાચિત્રો	
ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી	

સંપાદકીય

આ વર્ષે ૨૩-૨૪ ફેબ્રુ., પોળોના જંગલ(જિ. સા.કાં.)માં ફરવાનો મોકો મળ્યો,

હું અને મયુર મિસ્ત્રી સાથે હતા. મને આ વિસ્તારનું પહેલેથી આકર્ષણ રહ્યું છે. ઈડરથી વિજયનગરના રસ્તે પહેલા વિરેશ્વર મહાદેવનું મંદિર આવે. વિરેશ્વરમાં મંદિરની આસપાસ નવી ધર્મશાળાના બાંધકામને લીધે 'કોંક્રિટ'નું મોટું સંકુલ બની ગયું છે. આસપાસનાં ઘણાં મોટાં વૃક્ષો કપાઈ ગયાં છે. ખૂબ જ નાના વિસ્તારમાં ટકેલું વિરેશ્વરનું જંગલ હજી પણ સંકોચાતું જાય છે. વિરેશ્વરની આગળ જતાં પોળોનો વિસ્તાર આવે.

હરણાવમાં પાણી વહેતું હોય તો પોળોનો વિસ્તાર ખૂબ જ સુંદર લાગતો હોય છે. આ વર્ષે વહેતું પાણી ન હતું. પાણીની અછત સ્પષ્ટ વર્તાતી હતી. બે દિવસના ભ્રમણમાં મેં જંગલ માણ્યું. તારની એક વાડમાંથી મયૂરે રીંછના વાળનો ગુચ્છો કાઢીને મને બતાવ્યો. અહીં રીંછ છે.

આ પ્રવાસમાં અમે બે અસામાન્ય પક્ષીઓ નોંધ્યા. નીલશિર કસ્તૂરો (Blueheaded Rock Thrush, *Monticola cinclorhynchus*) દક્ષિણ ગુજરાતનાં જંગલોમાં (તાપીથી દક્ષિણે : Pictorial, Salim Ali) શિયાળુ મુલાકાતી છે. ગુજરાતના અન્ય વિસ્તારોમાં તે અસામાન્ય છે. બે વર્ષ પહેલાં મયૂરે, જંગલના જે સ્થાને અને જે દિવસોમાં તે પક્ષી નોંધ્યું હતું, તે જ જગ્યાએ અને તે જ દિવસોમાં (ફેબ્રુ.નું ચોથું અઠવાડિયું) અમે તેને જોયું. ટપકીલી લલેડી (Spotted Babbler, *Pellorneum ruficeps*) દક્ષિણ ગુજરાતનાં જંગલો (નર્મદાથી દક્ષિણે : 'વન ઉપવનનાં પંખી', લાલસિંહ રાઓલ)માં મળતું પક્ષી છે. આ વિસ્તારમાં મયૂરે તેને અગાઉ પણ નોંધ્યું છે, પણ મારા ધ્યાનમાં કોઈ ઔપચારિક નોંધ નથી.

નીલવર્ણી માખીમાર (Whitebrowed Blue Flycatcher, *Ultramarine Flycatcher, Ficedula superciliaris*) ની ગુજરાતમાં સૌ પ્રથમ નોંધ આશરે પાંચેક વર્ષ પહેલાં, આ જ વિસ્તારમાં, શ્રી લાલસિંહભાઈ તથા મેં કરી હતી.

રીંછ જેવા સસ્તન પ્રાણીની હાજરી તથા જંગલનાં પક્ષીઓનું આવું અનોખું વૈવિધ્ય ધરાવતો આ વિસ્તાર એ ગુજરાતની પૂર્વ સરહદે આવેલી ડુંગરમાળનો એક ભાગ છે. તેની ઉત્તર-પશ્ચિમે બનાસકાંઠાનાં જાસોર તથા બાલારામ-અંબાજી અભયારણ્યો છે, જ્યારે દક્ષિણે પંચમહાલનાં રતનમહલ અને જાંબુઘોડા તથા વધુ દક્ષિણે શૂલપાણેશ્વર અભયારણ્યો છે. પોળોનો વિસ્તાર, આ જંગલપટ્ટીનો એક અગત્યનો હિસ્સો છે અને ઉત્તર - દક્ષિણ જંગલ વિસ્તારોને સાંકળતી કડી (Corridor) જેવો છે. તેનું સંરક્ષણ ખૂબ જ

વિહંગ

વર્ષ-૫ સળંગ અંક ૧૬ ગ્રીષ્મ ૨૦૦૨

પરામર્શક સંપાદક
લાલસિંહ રાઓલ ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી

સંપાદક મંડળ

પી.એસ. ઠક્કર, ડૉ. આર. બી. બલર, કે. ડી. વૈષ્ણવ

પત્રવ્યવહાર

૧૯/૪૧૪, સત્યાગ્રહ છાવણી, સેટેલાઈટ રોડ,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

E mail: vibhangujaral@hoimail.com

લવાજમ : નિ:શુલ્ક (શુભેચ્છા ફાળો આવકાર્થ -
'વિહંગ' ના નામે ચેક / ડ્રાફ્ટ અથવા મ. ઓ. થી.)
પ્રકાશક : લાલસિંહ રાઓલ, સી-૨, હરિઓમ
એપાર્ટમેન્ટ, ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા પ્રેસ પાસે,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫.

મુદ્રક : ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી, મુદ્રણસ્થાન : 'શારદ
પ્રકાશન', ૫, સનપોઈન્ટ કોમ્પ્લેક્સ, ગુરુકુળ ટાવર સામે,
અમદાવાદ-૩૮૦૦૫૨.

અગત્યનું છે. આ જોતાં, આ વિસ્તાર અભ્યારણ્ય તરીકે જાહેર થાય તે ખરેખર જરૂરી છે, તેમ લાગ્યું. કૂદકેને ભૂસકે, ચોપાસથી ખેતી માટે જમીન લેવાતી જાય છે અને જંગલ કપાતું જાય છે. જો આ વિસ્તારને તાત્કાલિક અભ્યારણ્યનો દરજ્જો ન મળે તો હું માનું છું, વન્યજીવો અને વનસ્પતિનું એક અગત્યનું રહેઠાણ આપણે હંમેશ માટે ગુમાવીશું.

કેટલાંક મિત્રો તરફથી માત્ર પક્ષીગણતરી કરી બેસી રહેવા અંગેનો રોષ વ્યક્ત થયો છે. આ મુદ્દો વિસ્તૃત ચર્ચા માગી લે છે. મેં પણ આ અગાઉ પક્ષીગણતરી અંગે ટિપ્પણી કરી છે. ટૂંકમાં કહું તો, આ વિષય જેમને સ્પર્શે છે તેઓને બે જૂથમાં વહેંચી શકાય. એક નિર્ણય કરી શકનારું જૂથ (Decision Makers) અને બીજું, તમારા મારા જેવાઓનું જૂથ, જેઓ માત્ર (મહદ્ અંશે) જોઈ શકે, જાણી શકે, જીવ બાળી શકે, સુઝાવ આપી શકે. પહેલા જૂથમાં મુખ્યત્વે વનખાતાનો કે સરકારશ્રીનો સમાવેશ થાય છે. તેઓ પક્ષીગણતરીના અભ્યાસ ઉપરાંત ધારે તો પક્ષીસંરક્ષણની દિશામાં નક્કર પગલાં લઈ શકે તેમ હોય છે. આપણે સૌ આપણી મર્યાદા સમજીએ છીએ. સકારાત્મક રીતે વિચારીએ તો પક્ષીનિરીક્ષણ

આપણને સૌને ભેગાં કરે છે, પક્ષીનિરીક્ષણની ઉત્તમ તક પૂરી પાડે છે, નવી નવી જગ્યાઓ - પક્ષીઓનો પરિચય કરાવે છે. સાથે સાથે, એક માહિતી સંપૂર્ણ (Database) તૈયાર થાય છે. અને સૌથી વિશેષ આપણામાં અને સમાજમાં મોટા પાયે પક્ષીસંરક્ષણ અંગે જાગૃતિ કેળવાય છે.

મારી દૃષ્ટિએ પક્ષીનિરીક્ષણના વ્યાયામને વિધાયક દૃષ્ટિકોણથી જોઈએ તો તે ચોક્કસ ઉપયોગી છે. આપણે સૌ પક્ષીસંરક્ષણમાં આવતાં વિઘ્નો અને વિક્ષેપોથી ચિંતિત છીએ અને રહેવું જ જોઈએ. સાથે સાથે, વ્યક્તિગત કે સામુહિક રીતે જે કંઈ શક્ય હોય તે પણ કરવું જોઈએ, પણ પક્ષીગણતરીને વાહિયાત ગણીને એ અંગે ઉપેક્ષા સેવવી અયોગ્ય છે.

આજના આ અશાંતિના માહોલમાં પક્ષીનિરીક્ષણ અર્થે જવાનો અવકાશ ઓછો રહેશે. આત્મનિરીક્ષણની ઘડી છે. “ ઉત્કાંતિમાં આપણે સૌથી આગળ છીએ ?” એવો પ્રશ્ન સહેજે થાય. આ કસોટીમાંથી પણ ઈશ્વર આપણને સૌને પાર ઉતારે એવી અભ્યર્થના.

વિહંગાવલોકન

પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ

આપણે ઘણી વાર સાંભળીએ છીએ “ આજના બાળકો આપણા જમાનાનાં બાળકો કરતાં ઘણાં જુદાં છે !” આ તદ્દન વાહિયાત વાત છે. જો એમ જ હોત તો આજનાં બાળકો મંદ બુધ્ધિનાં હોત અને આપણે જાણીએ છીએ કે આ સત્ય નથી. આજની વિશિષ્ટ સવલતોથી તેને ફાયદો મળવાને બદલે તેનાથી તે પંગુ બની ગયો છે. તેના ઉપર બહુ માહિતી લાદવામાં આવે છે અને વાલી કે શિક્ષકો તેને આમાંથી છોડાવવા તૈયાર નથી. બીજા બાજુ જેમ વસ્તી વધતી ગઈ તેમ નૈસર્ગિક ઉત્તેજનાઓથી તે દૂર થતો ગયો. ભર ઉનાળે નદીમાં ભૂસકો મારીએ અને માછલીઓથી ઘેરાઈ જઈએ એવી નદી અને નાળાં હવે કાં તો સુકાઈ ગયા અથવા ગટર બની ગયાં. મોટાં વૃક્ષો કપાઈ ગયાં. નવાં ઘરોનાં બાંધકામ એવા છે કે તેમાં ન

લલ્લુમાર ખાયર

(અનુ: ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી)

તો કોઈ ગોખલો છે કે ન તો માળા ધઈ શકે તેવાં નેવા. અરે, આપણા બાળપણના સૂર્યોદય, સૂર્યાસ્ત કે ચમકતા તારા પણ ઘણાં બાળકો માટે અસ્તિત્વ જ ધરાવતા નથી ! આ જાણ્યા પછી, આજનાં બાળકોની પ્રાથમિકતાઓ અલગ હોય તેની નવાઈ ન લાગવી જોઈએ.

કેવો વિરોધાભાસ ! જ્યારે પક્ષીઓનાં રંગીન ચિત્રોવાળાં, વધુ અને વધુ પુસ્તકો પ્રકાશિત થઈ રહ્યાં છે ત્યારે ઓછાંને ઓછાં બાળકો પક્ષીઓ માટે સભાન રહ્યાં છે ! દુર્ભાગ્યે એ સાચું જ છે ને કે, જ્યારે ભારતે અવકાશયુગમાં પ્રવેશ કર્યો છે અને એક ભારતીય અંતરીક્ષમાં પણ જઈ આવ્યો છે ત્યારે થોડાં લોકો એવા પણ છે જેમને તારામંડળો વિશે લેશમાત્ર પ્યાલ નથી. તારાની ઓળખ માટે ખાસ કાર્યક્રમો

ગોઠવવા પડે છે. આપણો ભૂતકાળ એ તારાઓના ઝગમગાટથી પ્રજ્વલિત હતો, હવે આપણે એક અંધકારમયયુગમાં પ્રવેશી રહ્યા છીએ ! સમયની કેવી વિચિત્રતા ! બાળકના સતત વિસ્તરી રહેલા કૂતુહલવિશ્વમાં હવે અવકાશી સૌંદર્યની અનૂપસ્થિતિ એ હકીકત બની રહી છે ! પણ તારામય રાત્રિ, વૃક્ષોમાં થતાં ઋતુગત ફેરફારો અથવા ઘરમાં અવરજવર કરતી ચકલી, કાબર જેવી રોજિંદી ઘટનાનું સ્થાન કોઈ પુસ્તક કે ટી.વી. કાર્યક્રમ કઈ રીતે લઈ શકે ?

અમારા બાળપણના દિવસોમાં પ્રકૃતિ, જુદા જુદા સ્વરૂપે અમારાં કુમળાં, સ્વચ્છ બાળમાનસ પર એવી રીતે અંકિત થઈ ગઈ કે, તે અમારા અસ્તિત્વનો જ એક ભાગ બની ગઈ. પુસ્તકો અને શિક્ષકોએ અમારી જીજ્ઞાસા અને પ્રશ્નોને સંતોષ્યા. આજે તેમ નથી અને આપણે દોષ બાળકોને દઈએ છીએ. આજે માહિતીના ભારથી લદાયેલાં આ બાળકોને ખુલ્લી જગ્યા, મોટાં વૃક્ષો, અને પક્ષીઓના કરલરવની વધુ જરૂર છે. આ વસ્તુ આજના શિક્ષણનો એક અતિ આવશ્યક ભાગ હોવી જોઈએ. લાખો વર્ષોનો વારસો હવે તેમણે ફરીથી હાંસલ કરવાનો છે.

મચ્છરની ઈયળોની ઝડપી વૃદ્ધિ અને તેને ખાઈ જતી માછલીઓ તેમણે નજરે જોવી જોઈએ. તો જ સ્વચ્છ પાણીનું મહત્ત્વ તેમને સમજાશે. પ્રકૃતિશિક્ષણના હિમાયતીઓની નવી જમાતમાં ખૂબ જ માનીતી બનેલી 'આહારશૃંખલા' (Food Chain) તેમને પુસ્તકો દ્વારા નહીં પણ પ્રકૃતિના ખોળે લઈ જઈને શીખવવી જોઈએ.

શું પક્ષીનિરીક્ષણ શીખવી શકાય ? મને લાગે છે, કોઈ પણ વસ્તુ શીખવી શકાય. જે વાત કોઈને માટે જીવનનો અમૂલ્ય રસ હોય તે વાત માટે તે બીજાને પ્રોત્સાહિત કેવી રીતે કરી શકે ? સદ્ભાગ્યે, લોકોને આસપાસની સારી વાતો શીખવવી પડતી નથી અને તેમાંય પક્ષીઓ તો એવાં ધ્યાનાકર્ષક છે કે તરત કોઈ પણ તેમનાંથી મુગ્ધ થઈ જાય ! વધુમાં વધુ, આપણે તેમને બહાર ફરવા લઈ જઈ શકીએ કે તેઓને પક્ષીનિરીક્ષણની અન્ય તક પૂરી પાડી શકીએ. મને ધ્યાન છે ત્યાં સુધી, મને કોઈએ પક્ષીનિરીક્ષણ શિખવ્યું ન હતું, પણ હા, જુદી જુદી જગ્યાએ પક્ષીનિરીક્ષણ માટેની તક મને મારા વડીલોએ આપી હતી. પક્ષીઓની ઓળખ અને તેમની નોંધ અંગેનું કૌશલ્ય કેળવી શકાય. અનુભવનો લાભ પણ બીજાને આપી શકાય. પણ એક વાત ભારપૂર્વક જણાવું, ખોટું જ્ઞાન બીજાને આપતાં સંભાળવું ! અને એટલે જ હું મારી

જાતને શિક્ષક તરીકે ઓળખાવા માટે ખચકાઉં છું.

પક્ષીનિરીક્ષણને પણ બીજા વિષયોની જેમ જ શીખવવામાં આવે તો તેની મજા જતી રહેશે. જો કે એ દરેક શિક્ષણ માટે સાચું છે. બૌદ્ધિક સાધનાનો આનંદ, આનંદ ન રહેતાં એક ઢસરડો થઈ જાય તેના ઘણા દાખલા છે. 'કેમ?' અને 'કેવી રીતે ?' ના ભારેખમ પ્રશ્નો સામે ઝઝૂમવા છતાં અભ્યાસનો ઉત્સાહ જળવાઈ રહે તેમાં જ વિષયનિષ્ણાતની વિચક્ષણતાની ખૂબી છે. જ્યારે બહુ બધાં નવલોહિયા પક્ષીનિરીક્ષકોને, 'પક્ષીવિદ્' તરીકે ઓળખાવું હોય ત્યારે તેમની યોગ્યતા ઉપર સ્વાભાવિક રીતે પ્રશ્નચર્ચા લાગી જાય છે.

શું હું તજજ્ઞ છું ? ચોક્કસપણે નહીં ! અને એટલે જ હું અન્યોને પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ લેવડાવી શકું છું. શું, જાણવું જરૂરી છે કે ઘોરડા નો નર ઊડતાં પહેલાં, તેની માદા કરતાં વધુ પગલાં ભરે છે ? ભરે જ ને ! કારણ કે નર, માદા કરતા ઘણો વધુ વજનદાર છે. આવાં સામાન્ય અવલોકનોને વૈજ્ઞાનિક શોધની કક્ષાએ ગણાય એ કેટલું બેહુદું લાગે છે !? પક્ષીની કોઈ ચોક્કસ જાતિની વિશિષ્ટ લાક્ષણિકતાઓથી પરિચિત થવું અને તેને તેની પાયાની જરૂરિયાતોથી જુદી પાડવી એ વૈજ્ઞાનિક રીતે કરેલા અવલોકનની ખાસિયત કહી શકાય. ચોક્કસપણે આપણે આપણા શોખને વધુ ગંભીરતાથી લઈ ચીવટપૂર્વક નોંધ રાખવી જોઈએ કારણકે તો જ ભવિષ્યમાં પર્યાવરણ સંરક્ષણના કોઈ પણ આયોજન માટે આપણને જરૂરી માહિતી ઉપલબ્ધ થાય. અત્યારના સમયમાં પક્ષીઓના અસ્તિત્વ માટે જ્યારે જોખમ છે ત્યારે, પક્ષીનિરીક્ષણનો આનંદ લૂંટતા આપણા મિત્રોએ પક્ષીસંરક્ષણના કાર્યક્રમોમાં રસ દાખવી જરૂરી મદદ કરવી જોઈએ.

જરૂરી નોંધ રાખવી, આજના સમયની માંગ છે, કારણ કે આપણે જાણવું છે કે, પક્ષીઓની વસ્તીનું શું થઈ રહ્યું છે. તેમનું અસ્તિત્વમાત્ર જોખમાયેલું છે. પક્ષીનિરીક્ષણના આનંદની સાથે થોડી ગંભીરતા દાખવીએ તો વૈજ્ઞાનિક દષ્ટિ કેળવી શકાય. ચીવટ આવશ્યક છે, છતાં પુનરાવર્તનદોષ વહોરીને પણ જણાવું કે, પક્ષીનિરીક્ષણના પાયાના આનંદમાં કોઈ ઓટ ન લાવતા. ખરેખર તો સહેતુક પક્ષીનિરીક્ષણ આપણા આ શોખને બળ આપશે.

(ક્રમશઃ)

૬૪૬, વાસ્તુનિર્માણ સોસાયટી, સેક્ટર-૨૨, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૨

*

ઊંચાઈના ગાંધ

મોરબીમાં મોર

મોરબીમાં મોરની સારી એવી સંખ્યા છે, જે ન્યુ પેલેસ, વાઘવાડી, એલ.ઈ.કોલેજ, મહાપ્રભુજીની બેઠક, તેમજ પરસુરામ પોટરીની આજુબાજુમાં છે.

હું તથા મારા મિત્ર ચંદુભાઈ પ્રજાપતિ નિત્યક્રમ મુજબ, સવારે 'ન્યુ પેલેસ'માં યજ્ઞ નાખીને બેસતા ત્યારે, અગાઉ ૪૦ થી ૫૦ મોર ઢેલ આવતા હતા, આજે માંડ ૧૦થી ૧૫ થાય છે. તેમાંનાં થોડાં મોર, કાગડા, કબૂતર, લેલા અમારા બંનેના હાથોહાથ યજ્ઞ છે, તેમજ ખિસકોલી તો ખોળામાં તેમજ ખભા ઉપર બેસીને ખાય છે.

ત્રણેક વર્ષ થયાં, ઢેલનાં બચ્ચાંનો ઉછેર થતો નથી. ગઈ સાલ એક ઢેલ પાંચ બચ્ચાંવાળી હતી. બીજીને ત્રણ બચ્ચાં જોવામાં આવ્યા હતાં. આ બધાંમાંનું એક જ બચ્ચું ઉછર્યું, બાકીનાં કૂતરાં, બિલાડાં, ભૂંડનો ભોગ બની ગયાં હતાં.

અમારી સંસ્થા 'મયુર પ્રકૃતિ મંડળે', તેના બચાવ માટે એલ.ઈ. કોલેજ (ભુતપૂર્વ નજરબાગ પેલેસ)માં નળિયાની કામચલાઉ દીવાલ બનાવી છે અને નાની ગંપલી મુકેલી છે.

અમો, યજ્ઞની સાથે રોટલા, રોટલી, ભાખરી નાખતાં ત્યારે કલકલિયા (Whitebreasted Kingfisher)ની જોડી ટેલીફોનના તાર ઉપર આવીને અચૂક બેસતી. ભાખરીનો ટૂકડો તેઓની સામે ફેંકીએ એટલે ઊડીને હવામાં જ ઝીલી લે અને તાર પર બેસીને ટૂકડાને માછલાની જેમ અધ્ધર ઉલાળીને ખાઈ જાય. આ રમત જોવાની બહુ મજા પડતી હતી.

અમો વૃક્ષઉછેરનું કાર્ય પણ કરીએ છીએ. ખાસ કરીને દેશી વૃક્ષો તેમજ ઔષધ વૃક્ષો. આ વર્ષે કોલેજમાં ૧૨૫, હોસ્પિટલમાં ૪૦ તથા બેઠકજીમાં ૧૫ વૃક્ષો વાવ્યાં. ૪૦ વૃક્ષો રસ્તા પર વાવ્યાં છે.

દુર્લભજીભાઈ વાલજીભાઈ રાઠોડ

મહેન્દ્રપરા શેરી નં-૧, રાઠોડ ભુવન, મોરબી-૩૬૩૬૪૧

મોરગંદમ (Crested

Bunting) ની અવલોકન નોંધ

શ્રી લાલસિંહભાઈનું પુસ્તક 'વીડ, વગડાના પંખી' ખૂબ સુંદર બનાવ્યું છે. અમારા જેવા પક્ષીનિરીક્ષકો માટે સરસ 'માર્ગદર્શક' નીવડશે. સાથે, ગુજરાતી નામોનો અભ્યાસ !! એમાં 'મોરગંદમ' વિશે વાંચ્યું, 'ગુજરાત રાજ્યમાં નહિવત્'. અત્રે મોરગંદમની મારી બે-ત્રણ નોંધ જણાવું.

૧. ૧૯૯૯ જાન્યુઆરીની રજી તારીખે આ સુંદર પક્ષી, મેં પહેલી વાર કેવડિયા કોલોની પાસે, 'ભીલવસી'માં, મહેતા બહેનોના વાડામાં જોયા. એ પ્રવાસમાં સગાઈ જતાં- આવતાં અનેક વાર નર-માદા બંને જોયા હતાં.

૨. ૨૦૦૦ની સાલમાં, એ જ તારીખે ભીલવસી તથા સગાઈ જવાનું બન્યું, પણ આ વખતે એક પણ જોવા ન મળ્યું.

૩. ૨૦૦૦ જુલાઈની ૨૩મીએ ઈડરને રસ્તે અંબાજી જતા, અંબાજીથી લગભગ ૧૦-૧૨ કિ.મી. પહેલા એક મોરગંદમ જોયું. તાર પર બેઠેલો નર હતો. આભુથી પાછા આવતાં, ગબ્બર પહેલા ડાબે હાથે નદીના પથ્થરોમાં એક જોડી જોઈ.

૪. આ વર્ષે (૨૦૦૦)મા. આભુમાં એક પણ જોવા ના મળ્યું, પણ ગયા ડિસે.માં એક જોડી રોજ જ સવારે ૯, ૯-૩૦ વાગે મારા કોટેજ બહાર આવતી હતી.

શ્યામા શોધન

૩૧, સૌરભ સોસાયટી, ડાઈવ-ઈન રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯.

જામનગરમાં 'જોર્ગીંગ'

આ વર્ષે (૨૦૦૧), મે મહિનામાં સવારના 'જોર્ગીંગ' દરમિયાન રસ્તાની બાજુમાં નાના ચકવા (Indian Stone Curlew) તથા સફેદછાતી સંતાકૂકડી (Whitebreasted Waterhen) ની બે જોડી જોવા મળી. ગુજરાત આયુર્વેદ યુનિવર્સિટીના વિસ્તારમાં ટિટોડી (Redwattled Lapwing)નાં ઈડાં ગયા વરસની સરખામણીએ ત્રણ

અઠવાડિયા વહેલા મૂકાયાં છે. ગયા વરસે તા. ૧૫ જૂનના રોજ તેનાં ચાર બચ્ચાંને કૂતરાથી બચાવવા બગીચામાં સલામત સ્થળે મેં મૂક્યાં, પણ તે દરમિયાન તેમનાં મા-બાપે મારા પર કરેલો હૂમલો ખાળવો અઘરો બનેલો. આ વરસે મેં માસના ત્રીજા અઠવાડિયામાં બચ્ચાં થઈ ગયાં છે.

જયપાલસિંહ જાડેજા

શ્રી અંબાલુવન, ૮ પટેલ કોલોની, રોડ નં. ૩/૪, જામનગર-૮.

બગસરા (ધેડ)ની મુલાકાત

તા. ૧૬-૨-૨૦૦૧નાં માધવપુર (ધેડ) જવાનું થયું. ત્યાં ત્રણ દિવસના રોકાણ દરમિયાન બગસરા વિસ્તાર, અમીપુર ડેમ, શીલની ખાડી તથા માધવપુરના દરિયા કિનારાની મુલાકાત લીધી.

માધવપુરમાં આનંદ-આશ્રમ રમણીય સ્થળ છે. ત્યાં દૂધરાજ (Paradise Flycatcher) અને અધરંગ (Tickel's Blue Flycatcher) જોયા. આ ઉપરાંત, ત્યાં એક ટપકીલો હોલો (Spotted Dove) જોયો. શક્કરખોરા (Purple Sunbird)ની માદા માળો બનાવતી હતી. આશ્રમની આસપાસ પુષ્કળ પ્રમાણમાં નાળિયેરી છે, જેના પર કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) રાતવાસો કરતી હોવી જોઈએ. અમુક બખોલમાં પોપટ (Roseringed Parakeet) માળા કરતાં હશે, તેવું લાગ્યું.

અમીપુર જતાં કાચા રસ્તા પર બંને બાજુએ મોટા પ્રમાણમાં કપાસનું વાવેતર હતું. બાકીના વિસ્તારમાં લણેલી જુવાર પડી હતી. બહુ જૂજ વિસ્તારમાં ચણાનું વાવેતર હતું. રસ્તામાં પટ્ટીપટ્ટાઈ (Montagu's Harrier) જોવા મળી.

અમીપુર ડેમ બીલકુલ ખાલી હતો. તેની અંદર પણ વાવેતર કરવામાં આવેલું. ડેમના અમુક ભાગમાં ગાંડો બાવળ સારો વધ્યો છે.

તા. ૧૭-૨-૨૦૦૧ના રોજ શીલની ખાડીની મુલાકાત લીધી. ત્યાં ભગવી સમડી (Brahminy Kite), પાનપટ્ટાઈ (Marsh Harrier) તથા એક અપુખ્ત (immature) શ્વેતપંખ જલમાંજર (Pheasant-tailed Jacana) જોયા.

સમગ્ર પ્રવાસ દરમિયાન માત્ર ૨૦-૨૫ કરકરા (Demoiselle Crane) ખેતરોમાં જોયા.

એસ. એમ. દવે / રાજેશ લાઠીગર

જીવવિજ્ઞાન વિભાગ, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ

મે મહિનાની સવારે ગીરમાં...

વન વિભાગ તરફથી મીલેનિયમ-૨૦૦૦માં સિંહની ગણતરીમાં ભાગ લેવાનું આમંત્રણ મળતાં, તા. ૧૬, ૧૭-૦૫-૨૦૦૦ એમ બે દિવસ ગીરમાં રહેવાનું થયું. વરસાદ થતાં ગણતરી તો બંધ રહી, પરંતુ પક્ષીનિરીક્ષણનો અનેરો આનંદ મળ્યો.

વરસાદ થવાને કારણે પક્ષીઓમાં આનંદની લહેર ઊઠી હતી! નવરંગ (Indian Pitta) ચારે તરફથી પોતાની 'ડબલ સીટી' મારીને પોતાની સીમા નક્કી કરતો હતો. પીળક (Golden Oriole), વૃક્ષની ટોચ ઉપરથી સંગીતની સુરાવલિઓ રેલાવતો હતો. ચાતક (Piedcrested Cuckoo) થાકેલો હોવા છતાં પોતાનું ખાસ સંગીત રેલાવી રહ્યો હતો. રાજલાલ (Small Minivet) તીણો અવાજ કરી પોતાની હાજરીની નોંધ કરાવતો હતો, તો બપૈયો (Hawk Cuckoo) ડુંગરોના પેટાળમાં, લીલાં વૃક્ષોમાં છુપાઈને પોતાના હોવાપણાનો અહેસાસ કરાવતો હતો. નદીકાંઠે દૂધરાજ (Paradise Flycatcher), પોતાની લાંબી પૂંછડી ઝુલાવતો આમથી તેમ ધૂમતો, તેની ક્યારેક જ સાંભળવા મળતી મીઠી જબાનનો પરિચય કરાવતો હતો. વડલા, ઊમરાનાં વૃક્ષોમાં લીલા પાંદડા સાથે એકરૂપ થઈ ગયેલ હરિયલે (Green Pigeon) ટેટાં ખાતાં ખાતાં તીણી સીટી મારી ત્યારે જ તેની હાજરીની ખબર પડી.

તા. ૧૭-૫-૨૦૦૦ની વહેલી સવારે મને સોંપાયેલ 'વોટર પોઈન્ટ' કે જે નદી કાંઠે હતો, ત્યાં પહોંચ્યો. માંચડા ઉપર બેસીને પક્ષીનિરીક્ષણ ચાલું કર્યું. સામે કાંઠે રાવણનાં વૃક્ષો ઉપર એક દેવડ પોતાનામાં હોય તેટલી તાકાત એકઠી કરી, મોટા અવાજે ગીત ગાઈ, પોતાને ગુજરાતના શ્રેષ્ઠ ગાયકોમાંનો એક હોવાનું કહેતો હતો, તો નાયણ (White-browed Fantail Flycatcher) આમતેમ ઊડતી, જીવડાં પકડતી, પૂંછડીનો પંખો કરતી, નૃત્ય - પ્રદર્શન કરતી હતી. શ્વેતનયના (White eye) વૃક્ષોની નાની

નાની ડાળોમાં ફરી વળી, સમૂહગાન કરતી હતી. તેની સાથે નાનો શ્વેતકંઠ (Lesser Whitethroat) ભળેલો હતો. આકાશમાં તૂઈ (Blossomheaded Parakeet) અને પોપટ (Roseringed Parakeet)નાં ટોળાં ઊડતાં ઊડતાં આળસુ માણસોની જાણે આળસ ઉડાડતાં હોય તેમ ઉત્સાહ ભરતાં હતાં. દૂર-દૂર નદીના પટમાં બે-ત્રણ મયુરો પોતાનાં નવાં આવેલાં લાંબાં પીછાં પ્રસારાવી કલાપ્રદર્શન કરતાં હતાં અને કવિઓ કહે છે તેમ, ઢેલડિયું ઢુંગે વળી હતી. પાસેના એક ધુનામાં પાણી ભરેલું હતું. તેમાં રાજ (Yellowthroated Sparrow), ટપૂસિયા (Whitethroated Munia) વિ. પંખીઓ વારંવાર આવી પાણી પીતાં હતાં. તેવામાં ક્યાંકથી એક શકરો (Shikra) આવ્યો. બુલબુલ (Redvented Bulbul) દ્વારા સમયસર ચેતવણી મળતાં બધા ગભરૂં પક્ષીઓ ઝાડની ઘટામાં છુપાઈ ગયાં. શકરાએ નિરાંતે પાણી પીધું. પછી તેણે ધુનામાં સ્નાન કર્યું. દરમિયાન, દૂર નદીના પટમાં એક ટિટોડી (Redwattled Lapwing) સતત ભયનો સંકેત આપતી હતી. તેની બાજુમાં એક પાબોચિયા પાસે એક ધોબીડો (Large Pied Wagtail), પોતાની લાંબી પૂંછડી પટપટાવતો દોડી દોડીને જીવાત પકડતો, “ચીપ ચીપ” અવાજ કરતો હતો. નવેક વાગતા, સામા કાંઠાનાં વૃક્ષોમાં વાંદરાનું એક ટોળું આવ્યું. એક ડાળથી બીજી ડાળમાં કુદાકૂદ કરી વાતાવરણને તેની હુપાહુપથી ભરી દીધું. સૂમસામ જંગલ જાણે કે જીવંત બની ગયું!

દૂર દૂર ક્યાંકથી કંસારા (Coppersmith)નો મોટો, મીઠો અને એકધારો અવાજ સંભળાતો હતો, તો કાળિયોકોશી (Black Drongo) પણ ઊડી ઊડી ને જીવાત પકડી પોતાની પેટની આગ ઠારતો હતો. એક રાખોડી રામચકલી (Grey Tit)ની જોડી પોતાની ચંચળતાનો પરિચય કરાવતી હતી. શ્યામશિર કશ્યો (Blackheaded Cuckoo - Shrike), વનકશ્યો (Common Wood- Shrike), મોટો કશ્યો (Large Cuckoo- Shrike), કોમલ વિ. પક્ષીઓ પણ જોવા મળ્યાં.

૧૧ વાગતા સુધીમાં એક ચિતલ (Spotted Deer)નું ટોળું પાણી પીવા આવ્યું, પરંતુ તેને અમારી હાજરીની ગંધ આવી જતાં ભાગી છૂટ્યું.

ઉપર આકાશમાં ત્રણ સફેદડોક ઢોંક (White

necked Stork) ચક્કર લગાવી રહ્યાં હતાં.

તેવામાં ખબર મળ્યાં કે, ગણતરી બંધ રહી છે.

ભાનુભાઈ અધ્ધર્યુ

૩૭, ગાયત્રી સોસાયટી, કોલેજ પાછળ, સાવરકુંડલા-૩૬૪૫૧૫.

મહેસાણાની આસપાસ

ચાલુ વર્ષે (૨૦૦૧) ગ્રીષ્મ ઋતુમાં, મે-જૂન માસમાં અમારા ખેતરને શેઠે ઊંચું આંબાનું વૃક્ષ છે, તેની ટોચ પર શકરા (Shikra)નો માળો હતો. તેમાં બે બચ્ચાં મેં જોયેલાં. કેરી માટે નજર દોડાવતાં ટોચ પર મેં પક્ષીનાં બે બચ્ચાં શાંતિથી બેઠેલાં જોયાં. સંતારીને નિરીક્ષણ કરતાં જણાયું કે, તે બચ્ચાં શકરાનાં હતાં. બાજુમાં લીમડાનાં ત્રણ - ચાર ઝાડ પર સાત-આઠની સંખ્યામાં શકરા બેઠેલાં !! (આટલી સંખ્યા અસામાન્ય ગણાય - લા.) મને લાગ્યું કે, બચ્ચાંનાં મા-બાપની ગેરહાજરીમાં, અન્ય પ્રાણીઓથી બીજા શકરા, બચ્ચાંને બચાવતાં હશે.

તા. ૭-૮-૨૦૦૧ના રોજ મહેસાણા શહેરમાં જ્યાં અધિકારીશ્રીઓનાં નિવાસસ્થાન તેમજ વિશ્રાન્તિગૃહ છે, ત્યાંનાં ઊંચા વૃક્ષોની ટોચ પર મેં ધોળી કંકણસાર (White Ibis) ના માળા જોયાં. આશરે ૨૦ હતા. ધોળી કાંકણસારે માળા બનાવ્યા હતા, તેમાં બચ્ચાં પણ હતાં. આની આસપાસનાં વૃક્ષો (નામ આપ્યા હોત તો વધારે ઉપયોગી થાત - લા.) પર ઢોરબગલા (Cattle Egret)ના ચારસોથી પાંચસોની સંખ્યામાં માળા, બચ્ચાંસહિત જોયાં. સવારમાં નવ વાગે હું ત્યાંથી પસાર થતો ત્યારે, બચ્ચાં તેમજ બગલાના અવાજોથી વાતાવરણ તરબતર રહેતું. આ પક્ષીઓને અધિકારીશ્રીઓનાં નિવાસસ્થાનો સિવાય બીજે સલામતી ઓછી જણાતી હશે !

આજ માસમાં પીળક દસેકની સંખ્યામાં જોયા. તેનો અવાજ માણ્યો. નકટા (Comb Duck) પણ ચારની સંખ્યામાં જોઈ. આ ઉપરાંત બીજા સ્થાનિક પંખીઓ તો ખરાં જ. આમ ચોમાસુ મન ભરીને માણ્યું. (૨૧-૮-૦૧)

પટેલ અનિલ જે.

માઢવાસ, મુ. જડાસણા, તા. - જિ. મહેસાણા.

ભાવનગર ખાતે પક્ષી અવલોકન

તા. ૨૮-૮-૦૧ના રોજ કુંજ, કરકરા (Common and Demoiselle Crane) નું ભાવનગર જિલ્લામાં આગમન થઈ ગયું છે. ચમચા (Spoonbill) અને પીળીચાંચ ઢોંકે (Painted Stork) ભાવનગર શહેરના જુદા જુદા વિસ્તારોમાં અનુકૂળ સ્થળોએ સપ્ટેમ્બરમાં પ્રજનન શરૂ કરી દીધું છે.

ગયા વરસે શ્રમયજ્ઞથી બોર તળાવનો ગાળ કાઢ્યા બાદ, આ વરસે તેમાં ૩૨ ફૂટ પાણી છે. તેના ઝમણને લીધે બાજુના વિક્ટોરિયા પાર્કમાંની કૃષ્ણકુંજ તળાવડીમાં થોડું પાણી ભરાયું છે. તેની આસપાસ પક્ષીઓની પ્રજનન પ્રવૃત્તિ શરૂ થવા લાગી છે. નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) નાં બચ્ચાં દેખાવા લાગ્યાં છે. શહેરના એક વિસ્તારમાં નાળિયેરી અને તાડનાં સૂકા ઢૂંઢામાં ચાષે (Indian Roller) પ્રજનન શરૂ કર્યું હોય તેમ લાગે છે. તેઓ કાગડાને ત્યાં ફરકવા દેતા નથી.

ભાવનગરમાં અમુક મિત્રોનાં મકાનોમાં દર વરસે બે પાંચ ચકલીના માળા થતા રહેતા. આ વખતે તેમના એ જૂના સ્થળોમાં એક પણ માળો થયો નથી. ચકલા પણ ઓછા થવા લાગ્યા છે કે શું? 'વિહંગ' ના વાયકો પોતાના અનુભવે લખતા રહે તો વધારે ખ્યાલ આવે.

આ ઓગષ્ટની શરૂઆતમાં ભાવનગર આસપાસ લીલાપગ (Greeshank), રાતાપગ (Redshank), ટીલિયા (Ruff - Reeve) તથા જુદી જુદી તુતવારીઓ (Sandpipers) દેખાવા લાગી છે.

આ સપ્ટેમ્બરના પહેલા અઠવાડિયામાં ભાવનગરથી અમદાવાદ આવતાં બગોદરા બાદ ચારથી પાંચ માળાવસાહતો (Heronery) જોઈ.

નવનીત ભટ્ટ

પ્લોટ-૨૪, બ્લોક-બી, બેન્ક સોસાયટી, ઓરોડ્રોમ રોડ, ભાવનગર.

ઢોરબગલાની નકલ કરતા કાગડા

આજે હું કામસર બારોડોલીથી પરત ફરતો હતો ત્યારે વચ્ચે એક ખેતર જોયું, જ્યાં ટ્રેક્ટરની પાછળ ઢોરબગલા

(Cattle Egret)ની જગ્યાએ કાગડાઓને ઢોરબગલાની જેમ મિજબાની કરતા જોયા. મારા પક્ષીનિરીક્ષક મિત્રએ મને જણાવ્યું હતું કે, ટ્રેક્ટરની પાછળ ખેડતી વખતે મુખ્યત્વે ઢોર - બગલા ફૂદી ફૂદીને ફરતાં હોય છે અને જિવાતની મિજબાની કરતાં હોય છે. થોડી વાર થોભીને નિરીક્ષણ કર્યું તો માલૂમ પડ્યું કે, કાગડાઓ દ્વારા ઢોરબગલાને દૂર ભગાડવામાં આવતા હતા. જાણે ધીરે ધીરે કાગડા, ઢોરબગલાની નકલ કરતા હોય એવું લાગ્યું. (૧૮-૮-૦૦)

વૈયાં (Rosy Pastor)ની ગેરહાજરી કેટલો સમય?

છેલ્લાં આઠ-દસ દિવસથી વૈયાનાં ટોળેટોળાં મુસાફરી કરીને પરત, અમારા દક્ષિણ ગુજરાત બાજુ સ્થળાંતર કરતાં જોવા મળ્યાં. આ સ્થળાંતર મુખ્યત્વે તા. ૨-૮-૨૦૦૦થી શરૂ થયું. તેઓએ ૨૦-૩-૨૦૦૦ની આસપાસ સુરતથી વળતું સ્થળાંતર કર્યું હતું. આમ તેઓ ચારેક મહિના સુરતની બહાર રહી પરત આયાં.

દેવેન ખાટીવાલા

૨૫, હરિશનગર સો., અડાજણ રોડ, સુરત

પતંગની દોરીમાં ફસાયેલી ચીબરી

ફેબ્રુ. ૨૦૦૧માં મારી કચેરીની નજીક, મીઠી આમલીના ઝાડમાં ઊંધું લટકતું એક પક્ષી જોયું. નરી આંખે થોડું પીંખાયેલું હોવાથી અને ઊંચે હોવાથી ઓળખાયું નહીં. બે દિવસ પછી દૂરબીનથી જોતાં તે ચીબરી હોવાનું જણાયું. તેના પગમાં પતંગની દોરી ફસાઈ જવાથી ઊડવા જતાં ઊંધી લટકી ગઈ હોવી જોઈએ. આમ પતંગની દોરી ફાંસલો બની ગઈ!

ફૂટકીઓના માળાઓ

૧. ન્યારી-૧માં તા. ૨૮-૭-૦૧ના રોજ નીચે જતાં, પાણીના ખાબોચિયાની આસપાસ ઉગેલ ચિયામાં બનાવેલ સ્પષ્ટ દેખાતા માળામાં પાન ફડકફૂટકી (Plain Wren-Warbler) ને પ્રવેશતાં જોઈ. માળો રેસાઓ ગૂંથી, ચિયા સાથે વળગેલો ઉપરની બાજુએ આવેલા સાંકડા પ્રવેશદ્વારવાળો,

‘પાઉચ’ જેવો હતો. તા. ૧૧-૮-૦૧ના રોજ માળામાં ત્રણ બચ્ચાં હતાં.

તા. ૨૨-૮-૦૧ના રોજ માળાને દૂરથી દૂરબીનથી જોતાં, માળા પાસે ચિયામાં ૩ પૂંછડી વગરનાં નાનાં બચ્ચાં જોયાં. નજીક જતાં આ બચ્ચાઓનું પ્રથમ ઉડાન નિહાળ્યું. બચ્ચાં આસપાસમાં ઊડી, બેસી જતાં હતાં. તેમની તસવીર પાડવામાં ભૂષણભાઈને મજા પડી ગઈ.

પાન ફડકફૂટકીનાં અન્ય બે માળાઓ, એક ન્યારી-૧માં, આવો જ ફૂવા પાસે ચિયામાં, તેમજ અન્ય આજી-૨માં, ગાંડા બાવળ વચ્ચે ઊગેલ કોંગ્રેસ ઘાસમાં હતો. તે પણ પાણી પાસે જ હતો. તે માળો દૂરથી ખૂલ્લો દેખાતો હતો. પાન-ફડક ફૂટકી નિર્ભયતાથી, ગોપન વગર માળો બનાવતી જણાય છે.

૨. તા. ૧૧-૮-૦૧નાં ન્યારી-૧ ડેમ નીચે ફડક ફૂટકી (Ashy Wren-Warbler) ને ચાંચમાં ઈયળ - જીવડાં લઈને ખેતર પાસેનાં ૫ ફૂટ ઊંચાં ઘાસમાં અલોપ થઈ જતી જોઈ. અડધો કલાકના સાવચેતીભર્યા નિરીક્ષણ પછી દૂરબીનથી તેનો માળો મળ્યો, જોયું તો, તેમાં બચ્ચાં હતાં. ફડક-ફૂટકી તેને વારંવાર ખોરાક આપવા આવતી હતી. તા. ૧૮-૮-૦૧ના રોજ ખાસ્સાં મોટાં થયેલ, પીછાં ઉગેલ બચ્ચાં હતાં. ફૂટકી તેને ખોરાક આપવા બહુ જ ઓછી વાર આવી. તા. ૨૨-૮-૦૧ના રોજ માળો ખાલી હતો.

અશોક મશરૂ

૧૫, ભક્તિનગર સોસાયટી, રાજકોટ ૩૬૦૦૦૨

ટીબી સિંચાઈ તળાવ ઉપર પક્ષીનિરીક્ષણ

ટીબી સિંચાઈ તળાવ (જિ. વડોદરા) ઉપર મેં ઓગષ્ટ, ૨૦૦૦ થી માર્ચ, ૨૦૦૧ સુધી નિયમિત પક્ષીનિરીક્ષણ કર્યું છે અને તેની નોંધ પણ કરી છે. આ વર્ષે પણ અવલોકન ચાલું જ છે. આ માહિતી તથા આજુબાજુમાં બીજા સિંચાઈ તળાવોની માહિતી હું મોકલાવતો રહીશ. આ સાથે ટીબી સિંચાઈ તળાવ પાસેનાં કેટલાંક શિકારી પક્ષીઓની માહિતી મોકલાવું છું.

પક્ષી	ઓક્ટો.	નવે.	ડિસે.	જાન્યુ.	ફેબ્રુ.
પાન પટ્ટાઈ (Marsh Harrier)	૧	-	-	-	-
મોટો ટપકીલો જુમ્મસ (Greater Spotted Eagle)	-	૧	૩	૪	૫
લરજી (Kestrel)	-	-	૧	-	-
નાનો જુમ્મસ (Tawny Eagle)	-	-	૨	-	-

વિરેન્દ્રસિંહ ઝાલા

૨૫-એ, કલ્યાણનગર સો., વાઘોડિયા રોડ, વડોદરા

કુંકાવાવનું તળાવ છલકાઈ ગયું

સારા વરસાદથી નાનાં-મોટાં તળાવો છલકાઈ ગયાં છે. છેલ્લાં ૭ વર્ષથી જેની નોંધ રાખું છું તે વગડાઉ ટિટોડી (Yellow-wattled Lapwing), અમારી શાળાના મેદાનમાં જુલાઈ-ઓગષ્ટમાં ૬-૭ની સંખ્યામાં અચૂક જોવા મળે છે. આ વર્ષે ૨૧-૭-૦૧થી જોવા મળે છે. ટિટોડી (Redwattled Lapwing) તેને મેદાનમાં બેસવા દેતી નથી.

દર વર્ષે જુલાઈમાં ગામ-તળાવમાં જોવા મળતી નાની ડૂબકી (Little Grebe) આ વર્ષે જોવા ન મળી. ટીલિયાળી બતક(Spotbilled Duck)ની એક જોડી ૧૪મી જુલાઈ ૨૦૦૧ પછી નિયમિત દેખાય છે.

સુરેશ નાકરાણી

નિલકંઠ પાર્ક, મુ. કુંકાવાવ, જિ. અમરેલી-૩૬૫૪૫૦

સાપ સાથે લડાઈ

૨૭-૬-૦૧ના રોજ વડોદરામાં સારો વરસાદ પડ્યો હતો. સાંજના વરસાદ બંધ થતાં હું બહાર નીકળ્યો. ઘરથી ૧ કિ.મી. દૂર, આઈ.પી.સી.એલ. ખેલ સંકુલ પાસે, જ્યાં નાનો જંગલ વિસ્તાર છે, ત્યાં ગયો. રસ્તાની બાજુમાં આવેલી સૂકા

ઝાડની ડાળીઓ ઉપર નજર કરતાં ૧૧ હરિયલ (Yellowlegged Green Pigeon) તથા ૬ શોબિગી (Iora) જોયા.

પાછા ફરતાં, શાંત વાતાવરણમાં એકાએક સફેદ છાતી જલમુરઘી (Whitebreasted Waterhen)નો અવાજ કાને પડ્યો. અવાજની દિશામાં આગળ વધતાં, પાણી ભરેલા ખાબોચિયામાં એક માદા જલમુરઘી, ચાર બચ્ચાં સાથે તરતી જોઈ. જલમુરઘીનો નર (?) પાંખો ફેલાવી, ગળું ફુલાવી અવાજ કરતો હતો તથા ચાંચ, પાણીમાં વારંવાર પછાડતો હતો. ધ્યાનથી જોતાં, તે, સાપ (ધામણ)ને બચ્ચાંથી દૂર રાખવા મથામણ કરતો હતો. લેલાં પણ જલમુરઘીને સાથ આપવા ત્યાં આવી ચડ્યાં. આ બધું પોણો કલાક ચાલ્યું. આખરે સાપ બીજી દિશામાં વળી ગયો. જલમુરઘી તેની પાછળ પાછળ ગઈ અને જ્યારે સાપ એ વિસ્તારમાંથી બહાર ચાલી ગયો ત્યારે પાછી ફરી.

અનિલ ગોહિલ

એ-૫૭, ભાગ્યલક્ષ્મી સો., ગોરવા આ.ટી.આઈ. પાછળ, વડોદરા-૩૯૦૦૧૬

નાગ અને કાળાકોશીની લડાઈ

તા. ૩૦-૭-૦૧ના રોજ સવારે ૭-૩૦ વાગ્યે કંચનપુર ગામની સીમમાં પક્ષી જોવા નીકળ્યો હતો. વરસાદ સારો પડવાને લીધે મેદાનમાં ૬ ઈંચ જેટલું ઘાસ ઊગી નીકળ્યું હતું. ત્રણ ભેંસો ચરતી હતી અને કાળો કોશી (Indian Black Drongo) ભેંસ પર બેસી, ઊડતી જીવાત ખાવામાં મશગૂલ હતો.

એટલામાં લેલા(ક્યા લેલા ?- સં.)નો ચેતવણીનો સૂર(Alarm Call) સાંભળ્યો. એક નાગ, ફેણ કરી સાતેક ફૂટ દૂર ઊભો હતો. કાળો કોશી, નાગને જોઈને, ભેંસની સવારી છોડી તેના તરફ આવ્યો અને નાગની ફેણના પાછળના ભાગમાં હુમલો કરવાનું ચાલું કર્યું. આવું પાંચ-છ વાર કર્યા બાદ અંતે નાગે તેનો રસ્તો બદલી નાખ્યો.

કાર્તિક ઉપાધ્યાય

એ-૮, સુષ્ટિ ફલેટ્સ, સૂર્યદર્શન ટાઉનશીપ સામે, માજલપુર, વડોદરા

માંડવી (જિ. સુરત)ના જંગલમાં

તા. ૨૦-૯-૦૧ના રોજ સવારે ૭-૦૦વાગ્યે હું અને મારા સ્નેહી શ્રી ડી.એસ.સોલંકી, આર.એફ.ઓ., માંડવી ઉત્તર, માંડવીથી ૧ કિ.મી. દૂર આવેલા સીંધવાઈ ફાર્મ ગયા હતા. અહીં ૨૫ વર્ષ પહેલાં ગાઢ જંગલ હતું. રસ્તાની આજુબાજુનો વિસ્તાર ૫ થી ૬ ઊંચા ઘાસથી છવાયેલો હતો. અહીં અમે ૬ ચોટીલી ગંદમ (Crested Bunting), રાતા ટપૂસિયા (Red Munia), શ્યામશિર ટપૂસિયા (Blackheaded Munia), ગુલાબી તુતી (Rose Finch) -૧૫ વગેરે પક્ષીઓ જોયા.

અચાનક અમારી નજર રસ્તા પર પડી. એક રાખોડી પગ બિલ બટેર (Barred Button Quail, Common Bustard Quail) રસ્તા પર, ઘાસની બાજુમાં ચરતી હતી. પછી તે રસ્તાની વચ્ચે આવી સ્થિર થઈ, શરીર ફૂલાવી 'ધુકકકક....' ઘેરા અવાજથી બોલવા માંડી. અમે રોમાંચિત થઈ ગયા!

જયંત ભોજવાલા

ખત્રીવાડ, મુખ્ય માર્ગ, માંડવી, જિ.સુરત ૩૯૪૧૯૦

અમદાવાદમાં કાળી કાંકણસાર (Black Ibis) ના માળા

ગીરમાં, સાસણના સિંહસદનના કેમ્પસમાં હું જ્યારે જ્યારે ગયો છું, ત્યારે કાળી કાંકણસારના માળા જોયા છે. (આ માળો નાળિયેરી ઉપર છે અને મેં પણ ૨૦-૨૧ નવેમ્બર-૦૧ દરમિયાન તે જોયા -સં.). ગીરમાં, જામવાળામાં જંગલ ખાતાના આરામગૃહમાં 'વાયરલેસ'ના 'એરિયલ'ના થાંભલા પર પણ આ પક્ષીને ત્રણથી ચાર વર્ષ સુધી નિયમિત રીતે માળા બનાવી પ્રજનન કરતાં જોયા છે. જૂનાગઢમાં સક્કરબાગ પ્રાણી સંગ્રહાલયમાં ઊંચા વૃક્ષો પર મેં તેના માળા જોયા છે. ૧૯૯૨માં વડોદરા આઈ.પી.સી.એલ. ટાઉનશીપ માં પીપળાના એક વૃક્ષ પર મેં તેનો માળો જોયો હતો.

આ સિવાય અમદાવાદમાં, અમદાવાદની આસપાસમાં કે પછી ઉત્તર, ગુજરાત કે મધ્યગુજરાતમાં મેં

કાળી કાંકણસારના માળા જોયા ન હતા. છેલ્લાં ત્રણેક વર્ષથી મારી ઓફિસ (ઈસરો)ના વિસ્તારમાં ઊંચાં વૃક્ષો પર હું તેને માળા બનાવતાં જોઉં છું. આ જ વિસ્તારની એક સોસાયટીમાં નીલગિરિના વૃક્ષ પર તેના માળા છે.

ડૉ. સલીમ અલીના પુસ્તકમાં ઉ.ભારત તથા દ.ભારતમાં તેની પ્રજનન ઋતુના સમય અંગે નોંધ છે. શ્રી લાંલસિંહભાઈ રાઓલના પુસ્તકમાં, આ પક્ષીના ગુજરાતમાં પ્રજનન અંગે વિશેષ ઉલ્લેખ નથી. વાયકો આ અંગે પ્રકાશ પાડશે તો ઉપયોગી થશે.

પી.એસ. ઠક્કર

૨૪, ન્યુ નંદનવન સોસાયટી, 'ઈસરો પાછળ', અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫

સાણંદ પાસે માળાવસાહત

હું હાલમાં સાણંદ ખાતે નોકરી કરું છું. તા. ૯-૯-૨૦૦૧ના રોજ સાણંદ ગામના ઘોડાગાડીના વિરામસ્થાન નજીક પીપળા, આંબલી અને વડનાં ઝાડ ઉપર અનુક્રમે ૪૨ ૧૦ અને ૧૨, એમ કુલ ૬૪, નાના બગલા (Little Egret) ના માળા, બચ્ચાં સાથે જોયા. આ લખું છું (૨૩-૮-૦૧) ત્યાં સુધી માળામાં બચ્ચાં છે.

૯-૯-૨૦૦૧ના રોજ સરખેજથી સાણંદ જતાં તેલાવ ગામના પાદરે આજ રોજ સુધી સફેદ ડોક ઢોંક (White-necked Stork)ને માળા માટે સાંકીકડા લઈ જતાં જોઉં છું.

૯-૯-૨૦૦૧ના રોજ સરખેજથી અમદાવાદ જતાં, અકબર ટાવરની બાજુવાળા રસ્તાની બંને બાજુમાં જે પાણી ભરાયેલાં છે, તેમાં ૧૦૦૦થી વધુ મોટાં હંજ (Greater Flamingo) જોયા.

એ.જી. સુખડિયા

૨૦, ન્યુનંદનવન સો., દાણીલીમડા, અમદાવાદ ૩૮૦૦૨૯

વડોદરા શહેરમાં સફેદ કાંકણસારના માળા

હું હાલમાં T.Y. B.Sc. (Zoology)માં M.S.U., વડોદરામાં અભ્યાસ કરું છું. હું નિયમિત પક્ષીનિરીક્ષણ માટે

જાઉં છું. આ દરમિયાન અમારા શહેરના હાર્દસમાન ભરચક વિસ્તારમાં મેં સફેદ કાંકણસાર (White Ibis)ની માળા વસાહત જોઈ. વડોદરાના લાલબાગ તળાવમાં દેશીબાવળ (ગિંચાઈ, લગભગ ૧૨ ફૂટ) ઉપર ૬ થી ૭ માળા છે. આ માળા જમીનથી ૪-૫ ફૂટ ઊંચાઈ ઉપર બાંધેલા છે, જેમાં બચ્ચાં છે. લગભગ ૭૦ થી ૧૧૦ જેટલી સફેદ કાંકણસાર રાતવાસા માટે આવે છે, જેમાંની કેટલીકે અહીં માળા કરેલ છે. હવે પ્રશ્ન મને એમ થયો કે, આટલા ભરચક વિસ્તારમાં આ પક્ષી માળો કેમ કરી શકે? અને તે પણ આટલી ઓછી ઊંચાઈએ? ઝાડની એક તરફ પાણી સુકાઈ ગયું છે. આ તળાવમાં ૫ થી ૬ મગર પણ છે. કદાચ મગરની બીકથી લોકો આ માળા વસાહત તરફ ફરકતા નહીં હોય અને માળા વસાહતનું રક્ષણ થતું હશે!

પ્રત્યુષ પાટણકર

પાટણકર હાઉસ, શંકર ટેકરી, ડાંડીયા બજાર, વડોદરા-૩૯૦૦૧.

સેવનના ફળ આરોગતા પોપટ

૩૦ માર્ચ, ૨૦૦૨ના રોજ સવારે યુનિવર્સિટી કેમ્પસમાં સેવનનાં વૃક્ષ (Gmelina arborea) ઉપરથી રાજપીપળાનો પોપટ (Large Indian Parakeet) નો અવાજ આવ્યો. તે કર્કશ અવાજ સાથે ઊડ્યો ત્યારે જોઈને પણ ઓળખ્યો. બીજી ત્રણ જ મિનિટમાં એ પરત આવ્યો અને ખુલ્લી ડાળ પર બેઠો. અત્યારે સેવનના ઝાડ ઉપર ફૂલ તથા કાચાં ફળ બને છે. થોડી વારમાં પોપટે કાચા ફળ ખાવાનું શરૂ કર્યું. કાચા ફળને કાપીને પોપટ અંદરનું બીજ ખાય છે. આ પહેલાં ૧૯ માર્ચ, ૨૦૦૨ના રોજ પોપટ (Roseringed Parakeet) ને પણ એ જ વૃક્ષ ઉપર કાચા ફળ ખાતા જોયા હતા. 'સેવન'નું વૃક્ષ, દક્ષિણ ગુજરાત તથા મધ્ય ગુજરાત (વડોદરા, આણંદ, અમદાવાદ)માં જોવા મળે છે. રાજપીપળાનો પોપટ કે દેશીપોપટ, સેવનનાં ફળ ખાતો હોવાનું આ અગાઉ ક્યારેય નોંધાયું નથી.

ડૉ. બી. એમ. પારાશર્ય, અનિકા જીવવ ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

ગીરમાં કાળો ઢોંક (Black Stork)

ગીરમાં પહેલાનાં વર્ષોમાં પણ કાળા ઢોંકની નોંધ થઈ છે, પણ વ્યવસ્થિત વસ્તીગણતરી ક્યારેય થઈ નથી. ૨૦૦૦ની સાલમાં દુકાળગ્રસ્ત પરિસ્થિતિ હોવાને લીધે, ગીરમાં કાળા ઢોંકનું કોઈ અવલોકન નોંધાયું ન હતું. આ વર્ષે નવેમ્બર (૧૯-૧૧-૨૦૦૧)માં ગીર અભયારણ્યની બાજુમાં આવેલા મધુવંતી ડેમમાં ૩૧ કાળા ઢોંક જોવા મળ્યા. ત્યાર બાદ, અમે ગીર અને ગીરની આસપાસના વિસ્તારમાં કાળા ઢોંકનું સુવ્યવસ્થિત સર્વેક્ષણ કરવાનું નક્કી કર્યું.

જીવવૈવિધ્ય સંરક્ષણ યોજના(Biodiversity Conservation Plan, Singh and Kamboj, 1996)માં પ્રસ્તુત ગીરનાં પક્ષીઓની યાદીમાં કાળા ઢોંકનો સમાવેશ નથી. અમે ૨૦૦૧માં કરેલા સર્વેક્ષણમાં ગીર તથા આસપાસનાં જળાશયોમાં કુલ ૬૫ કાળા ઢોંકની ગણતરી કરી. ગણતરીમાં પુનરાવર્તન ન થાય તે માટે અમે એક જ દિવસે જુદાં જુદાં જળાશયોમાં ગણતરી હાથ ધરી.

મધુવંતી ડેમ (૩૧), કાડેલી ચેક ડેમ (૩), અમ્બાકુઈ ડેમ (૨), તથા શિંગોડા ડેમ (૧) પાસેનાં પક્ષીઓની સંખ્યા ૩૭ થઈ. આમાં ૬ પક્ષીઓની ગણતરીમાં પુનરાવર્તનની સંભાવના રહેલી હતી.

રાવળ ડેમ (૨૪), કોડીઆરવાળા ચેલા (જસાધાર) (૩), ભીમયાસ (૧) પાસેનાં પક્ષીઓની કુલ સંખ્યા ૨૮ થઈ. આમાં (૪) પક્ષીઓની ગણતરીમાં પુનરાવર્તનની સંભાવના લાગી. સંભવિત ફરી ગણાયેલાં પક્ષીઓ બાદ કરતાં, કુલ પક્ષીઓની સંખ્યા ૫૫ ચોક્કસપણે કહી શકાય.

તેઓ જળાશયના કાંઠે કે આસપાસનાં ઝાડ ઉપર રાતવાસો કરતાં જણાયાં. એક જગ્યાએ ખેતરોની વચ્ચે આવેલી ખડકાળ ટેકરી પર પક્ષીઓ રાતવાસો કરતાં માલૂમ પડ્યાં. એક વાર બેરિયા જંગલ (દેવળિયા રેન્જ)માં સાંજના સમયે બે કાળા ઢોંક, ગુગળ (*Boswellia serrata*)ના ઝાડ પર બેઠેલા જોવા મળ્યા. મોટે ભાગે અંધારા પછી પણ પક્ષીઓ જળાશયના કાંઠે જ જોવા મળતાં. ત્યાર પછીનું તેમનું સ્થાનાંતર ધ્યાનપૂર્વક નોંધી શક્યા નથી. રાતવાસા સમયે તેમની સાથે પીળી ગ્રાંચ ઢોંક (Painted Stork) તથા કાળી

કાંકણસાર (Black Ibis)ની હાજરી પણ જણાઈ.

મધુવંતી તથા અંબાકુઈ ડેમ, સિંચાઈ માટેના હોવાથી તેમાંથી સતત પાણી ખેંચાતું અને ખુલ્લી થતી જમીન તરત જ ખેતી માટે વપરાતી. માણસો તથા ઢોરની અવરજવર, કૂતરાંની હાજરી વગેરેને લીધે પક્ષીઓને ખલેલ પહોંચતી અને તેઓ જળાશયના કાંઠે જુદા જુદા ખૂણે જગ્યા બદલતાં રહેતાં. કાળા ઢોંકને બહુ મોટાં જળાશયો માટે કોઈ તરફેણ હોય તેમ ન લાગ્યું કારણ કે, કેટલાક નાના ચેક- ડેમ પર કે સુકાતાં ખાબોચિયા પાસે પણ પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં હતાં. વળી, તેઓ ઊંડા પાણીમાં ખોરાક માટે ક્યારેય જતાં નહીં. તેઓ કિનારા પાસેના છીછરા પાણીમાંથી જ દેડકાં, માછલીઓ કે અન્ય જીવજંતુ ખાતાં જોવા મળ્યાં. ખોરાક લેવાની પ્રવૃત્તિ મહદ્ અંશે સવાર દરમિયાન થતી.

૧૯૯૧માં થયેલી મધ્યશિયાળુ પક્ષીગણતરીમાં, સમગ્ર ભારતમાં કાળા ઢોંકની સંખ્યા ૧૨૧ હતી. હાલના અમારા સર્વેક્ષણમાં, માત્ર ગીરમાં જ ૫૫ પક્ષી નોંધાતાં એવું માની શકાય કે, તેની વસ્તી શિયાળાની પ્રવાસીપક્ષીઓની ઋતુમાં, ધાર્યા કરતાં વધુ હોઈ શકે.

ભરત પાઠક, એસ.વિજયન, બી.પી.પતિ, બેલીમ હનીફ

(અનુ. ડો. બકુલ ત્રિવેદી)

વન્યજીવ શાખા, ગીર પ્રાકૃતિક ઉદ્યાન તથા અભયારણ્ય, ગુજરાત વન વિભાગ

પાનસુગરીના માળામાં ટપૂસિયા

તા. ૨૫-૯-૨૦૦૧ના રોજ નાઈકા ગામમાં (માતર તાલુકા) પક્ષીનિરીક્ષણ કરતા, ડાંગરની ક્યારીઓ વચ્ચેના પાળા ઉપર ઉગેલ ડાભ (*Saccharum spontaneum*) ના ઘાસ ઉપર ઓગણીસેક માળાઓ જોયા. આ માળા પાનસુગરી (Blackthroated Weaverbird)ના હતા. દૂરબીનથી જોતાં, પક્ષીઓ પણ દેખાયા. તેઓ પોતાના પ્રજનન પોષાકમાં શોભતાં હતાં. તા. ૩-૧૨-૨૦૦૧ના રોજ ફરી આ સ્થળની મુલાકાત લીધી. આ વખતે પક્ષીઓ માળા પાસે દેખાયા નહિ. માળા ખાલી હતા, પરંતુ આ માળાની આસપાસ કેટલાક ટપૂસિયા (Whitethroated Munia) જોવા મળ્યા. અહીં, ટપૂસિયાના માળા હોવા જોઈએ તેમ વિચારી,

નજીક જઈ પરીક્ષણ કર્યું. ટપૂસિયાએ, પાનસુગરીઓએ ત્યજી દીધેલા માળાઓનો સદુપયોગ કર્યો હોય તેમ જણાયું. આ માળાને ઉપરથી સૂકા ઘાસના તાંતણાની મદદથી પૂરી દઈ, બેસવા લાયક બનાવી, ટપૂસિયાએ પોતાના માળા બનાવ્યા હતા. પાનસુગરીના ૧૯ માળાઓ પૈકી ૩-૪ માળા ઉપર આ રીતે ટપૂસિયાનો વસવાટ નિહાળ્યો.

સફેદમાથાવાળી ધોળી કાંકણસાર (White Ibis)

'વિહંગ'ના શિશિર, ૨૦૦૨ અંકમાં પ્રગટ થયેલ અનિલ ગોહિલ તથા કાર્તિક ઉપાધ્યાયના ટિટોડીના અલગ તરી આવતા રંગ અંગેનો લેખ વાંચ્યો. આ સંદર્ભમાં એક માહિતી પાઠવું છું. દેવ ડેમથી (પંચમહાલ) પાંચેક કિ.મી. દૂર નર્મદા કેનાલ ઉપર, તા. ૨૧-૨-૨૦૦૨ના રોજ કેટલીક સફેદ કાંકણસાર જોઈ. તેમાંથી એક અલગ તરી આવતી હતી. તેની ચાંચ સામાન્ય રીતે જોવા મળે તેવી કાળી હતી, પરંતુ ગરદન પર જોવા મળતો કાળો રંગ ન હતો. તેની ગરદન તથા માથું સંપૂર્ણપણે સફેદ રંગનાં હતાં. આ કાંકણસારને માત્ર તેની ચાંચની મદદથી જ ઓળખી શકાઈ. શું આ કાંકણસાર પણ 'Colour Mutation' નું ઉદાહરણ હોઈ શકે? (મને લાગે છે તેના માથા પર ઉપર થોડો ઘણો પણ રાખોડી રંગ હોવો જોઈએ અને તો તે અપુષ્ટ સફેદ કાંકણસાર હોઈ શકે. તસવીર હોય તો વધુ ખ્યાલ આવે. આ અંગે પક્ષી-વિજ્ઞાનીઓનાં મંતવ્ય આવકાર્ય છે. - સં.)

દેવ ડેમ (પંચમહાલ જિ.) ની મુલાકાત

* તા. ૨૧-૨-૨૦૦૨ના રોજ દેવ ડેમ (પંચમહાલ) ની મુલાકાત લીધી. ડેમ પરથી જોતા, નાના મોટા ડુંગરોની વચ્ચેથી વહેતું સ્વચ્છ પાણીનું દૃશ્ય ખરેખર સુંદર લાગતું હતું. પાણીમાં તરતાં, તથા કિનારે વિશ્રામ લેતાં અનેક પક્ષીઓની હાજરીએ આ સુંદર દૃશ્યની શોભા ઓર વધારી. અહીં બપોર સુધી ગણતરી કરી તે પ્રમાણે જોયેલ પક્ષીઓ નીચે મુજબ છે.

ભગતડા (Coot) - ૧૫૭, નકટા (Comb Duck)- ૧૭૯, બ્રાહ્મીની બતક (Brahmini Duck) - ૫૫, ટિલીયાળી (Spotbill Duck) - ૨૯, ચમચા (Spoonbill) - ૩૨, નાના કાજિયા- (Little Cormorant) - ૨૨૨, કબૂત બગલો

(Grey Heron) - ૧, નડી બગલો (Purple Heron) - ૧, સર્પગ્રીવ (Darter) - ૩, કેંચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) - ૫, કાશ્મીરી વાબગલી (Whiskered Tern) - ૧, ફાટીચાંચ ઢોંક (Openbill Stork) - ૧૦, નાની સિસોટી બતક (Lesser Whistling Teal) - ૧૦૦. આ ઉપરાંત નોંધપાત્ર બાબત, કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) ની સંખ્યા હતી. અહીં ૧૮૬૨ જેટલી કાબરી કારચિયા હતી.

કાળિયાકોશીની મોટી સંખ્યા

તા. ૨૧-૧૧-૨૦૦૧ના રોજ આણંદના 'એગ્રોનોમિ ફાર્મ'ની મુલાકાત લીધી. સવારના નવ વાગ્યાનો સમય હતો. આ ફાર્મમાં તુવેરની ખેતી કરી હતી. નજીક જ એક વીજળીનો ઊંચો થાંભલો હતો તથા તેને અડીને કેટલાક તાર જમીનમાં નાખેલ હતા. આ તાર પર આશરે ત્રીસેક જેટલા કાળિયા કોશી (Black Drongo) સાથે બેઠેલા જોયા. સામાન્ય રીતે એકલ-દોકલ જોવા મળતા કાળિયા કોશીને આટલી મોટી સંખ્યામાં એક સાથે બેઠેલા જોઈ ઘણું આશ્ચર્ય થયું. બીજે દિવસે ફરી આ સ્થળની મુલાકાત લીધી. આ વખતે તાર ઉપર દસ - બાર જ કાળિયા કોશી હતા, જ્યારે મોટા ભાગના તુવેરના ખેતરમાં ઊડતા તથા તુવેરના છોડ પર બેઠેલા જોવા મળ્યા. થોડીક ખલેલ કરતા બધા કોશી સામેના થાંભલા તથા તાર પર આવી બેઠા. તેમની સંખ્યા ગણતા તેઓ એંશીથી વધુ જણાયા. આ ઉપરાંત ઘંટીટાંકણો (Hoopoe), ભુલભુલ (Redvented Bulbul), વનલેલા (Jungle Babbler), ઢોરબગલા (Cattle Egret) જેવાં અન્ય પક્ષીઓ પણ ગણ્યા. તુવેરના છોડનું બારીકાઈથી નિરીક્ષણ કરતા ઘણી બધી લીલી ઈયળ (Heliothis) જોવા મળી, જે કાળા કોશીનો ખોરાક બનતી હતી. આમ, સરળતાથી વિપુલ પ્રમાણમાં મળતી લીલી ઈયળને કારણે, કાળાકોશીની જોવા મળેલ મોટી સંખ્યાનું સ્પષ્ટીકરણ તો થયું જ સાથે સાથે, ઉપરોક્ત પક્ષીઓ આવા નુકશાનકારક કીડાઓને ખાઈ પાકનો નાશ થતો અટકાવવામાં કેવો મહત્વનો ભાગ ભજવે છે, તેનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો પણ મળ્યો.

પાંદડની માળાવસાહત ગાયબ

તા. ૨૭-૧૧-૨૦૦૧ના રોજ પાંદડની (ખંભાત

તાલુકો) મુલાકાત લીધી. અહીં, તળાવ નજીકનાં વૃક્ષો પર આ વખતે એક પણ પીળીયાંય ઢોંક (Painted stork) દેખાયા નહીં. આ પહેલા અહીં પીળીયાંય ઢોંકની વસાહતોના અહેવાલ મળેલ છે. આ જ દિવસે ચીખલિયા ગામની પણ મુલાકાત લીધી. અહીં ચાર પીળીયાંય ઢોંક આંબલીના વૃક્ષ પર જોયા, પરંતુ અહીં પણ માળા દેખાયા નહીં. છેલ્લા બે વર્ષથી બંને ગામનાં તળાવો ખાલી રહેવાથી ઢોંક માળા કરતા નથી. આ જ દિવસે કનેવાલમાં પાંચ સફેદ ઢોંક (White Stork) ગીધ તથા મોટા ઝુમ્મસ (Greater Spotted Eagle) (કેટલાં ?-સં) સાથે તળાવ પર ચકરાવા મારતા જોવા મળ્યા.

ધોળીડોક ઢોંક અને વાગોળનો સહનિવાસ

તા. ૨૫-૯-૦૧ના રોજ ખેડા પાસે, વાત્રક નદીના પુલ નજીક, આંબલી (Tamarind)ના વૃક્ષની ટોચ પર ધોળીડોક ઢોંક (Whitenecked Stork, *Ciconia episcopus*) નો માળો જોયો. માળામાં એક પુત્ર પક્ષી હતું. માળામાં નાનાં બચ્ચાં હોય તેમ લાગ્યું. આંબલીની ઊંચાઈ ઘણી વધારે હોવાથી બચ્ચાંની સંખ્યાનો ચોક્કસ ખ્યાલ ન આવ્યો. આંબલીની ઘટા જ નડતરરૂપ હતી. આંબલીથી ૧૫૦ મી. દૂર રસ્તા ઉપર 'ગુજરાત ઈલેક્ટ્રીસિટી બોર્ડ'ની નિસરણી પડી હતી. નિસરણીનો ઉપયોગ કરતા મને રોકે તેવું કોઈ આસપાસ હતું નહીં. વીસ ફૂટની ઊંચાઈને મને લાભ મળ્યો, જેથી માળામાંનાં બચ્ચાં ગણી શકાયા. ૨૦ થી ૨૫ દિવસનાં હોય તેવાં કુલ ત્રણ (૩)બચ્ચાં હતાં. ઢોંક તો માળામાં શાંતિથી ઊભો જ હતો. આ વૃક્ષ પર ૨૦૦ જેટલી વાગોળ પણ હતી. વાગોળ (Flying Fox) આ આંબલી ઉપર ઘણાં વર્ષોથી રહે છે, પરંતુ ઢોંક છેલ્લા ત્રણ વર્ષથી માળા કરે છે.

અનિકા જ્ઞપ્ત

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

કચ્છમાં પાણીનાં પક્ષીની ગણતરી - ૨૦૦૨

દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ 'વેટલેન્ડ ઈન્ટરનેશનલ' કુઆલાલમ્પુર (મલેસિયા) તરફથી જાન્યુઆરીની પ થી ૨૦, ૨૦૦૨ સુધી સમગ્ર એશિયામાંનાં

જળાશયો પર જોવા મળતાં પાણીનાં પક્ષીઓની ગણતરી કરવાનું આયોજન કરવામાં આવેલ.

કચ્છમાં ભુજ, અંજાર, નખત્રાણા તથા માંડવી તાલુકાનાં જુદાં જુદાં ૨૧ જળાશયો પર પાણીનાં પક્ષીઓની ગણતરી, 'પેલીકન પ્રકૃતિમંડળ' તરફથી, આ મંડળના પ્રમુખ, શ્રી હિંમતસિંહજીના માર્ગદર્શન હેઠળ કરવામાં આવેલ, જેમાં પ્રમુખ ઉપરાંત, મંત્રી શાંતિલાલ વરુ, સભ્યો, નવિનભાઈ બાપટ, સુભોધ હાથી, ત્રિલોચન છાયા, ઈબ્રાહીમ દરવાડિયા મહમદહુસેન ખત્રી, અશ્વિન પોમલ તથા પ્રતાપ સેવકે ભાગ લીધેલ.

આ ગણતરી દરમિયાન ૬૫ જાતનાં પાણીનાં પક્ષીઓ ૫૦૦૦ની સંખ્યામાં જોવા મળેલ, જેમાં ૨૫ જાતનાં પક્ષીઓ સ્થાનિક, જ્યારે ૪૦ જાતનાં પક્ષીઓ પરદેશી મહેમાન હતાં.

આ વર્ષનું આકર્ષણ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican) કહી શકાય. ભૂકંપને કારણે હમીરસર તળાવનો ઓગળ તોડી પાડવાથી પાણીની સપાટી ઓછી હોવા છતાં ગુલાબી પેણ હમીરસર તળાવમાં આવી અને સામાન્ય લોકોનું આકર્ષણ રહી. આ સમયે છારી ઢંઢ સુકાઈ ગયેલ છે, અને ત્યાંથી આ ગુલાબીપેણ આવી હોવી જોઈએ. જો કે, અંજાર તાલુકાના ટપ્પર ડેમ, સતાપર ડેમ તથા નીંગાળના તળાવમાં પણ આ પક્ષી જોવા મળ્યાં. હમીરસરમાં યાયાવર બતકો, લુહાર (Gad-wall), ગયણો (Shoveller), કારચિયા (Common Pochard), તથા કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) પણ જોવા મળી. ગણતરી કરતા, વચ્ચે એક અન્ય પેણની જાત, ચોટીલી પેણ (Dalmatian Pelican) સતાપર ડેમ તથા દેવીસર તળાવ પર જોવા મળી. રતનાલ તળાવમાં એક કરકરો (Demoiselle Crane) જોયો, જેના પગમાં ઈજા હોવાથી ઊડી શકતો ન હતો. આ પક્ષી આપણે ત્યાં ઋતુપ્રવાસમાં આવે છે. રતનાલથી આર.એફ.ઓ. શ્રી ત્રિવેદીને ફોન કરતા, તેમના કર્મચારીઓએ ત્વરિત આ પક્ષીને લઈ જઈ તેને 'વેટરનરી ડોક્ટર' પાસે સારવાર અપાવી. હાલ તે પ્રાગપર રોડ ઉપર એકરવાળા અહિંસાધામ પર સારવાર લઈ રહેલ છે. તેને ઠીક થતાં જંગલખાતા તરફથી અન્ય કરકરાના ટોળા સાથે છોડી મુકાશે, જેથી તે વળતો ઋતુ પ્રવાસ તકલીફ વગર

કરી શકે.

આજ તળાવમાં ૩ વર્ષ પહેલા એક મૃત કરકરો મળી આવેલ જેના પગમાં રશિયન રીંગ હતી, જે રીંગ આર.એફ.ઓ. શ્રી ત્રિવેદીએ મેળવેલ. આ રીંગ અંગે 'રીંગીંગ સેન્ટર', મોસ્કો સાથે પત્રવ્યવહાર કરતા, આ પક્ષીને દશ વર્ષ પહેલા આ રીંગ પહેરાવવામાં આવેલ તેવું નક્કી થયેલ. આમ આ જ તળાવ પર એક જ જાતનું પક્ષી બે વરસ બાદ ઈજા ગ્રસ્ત મળે તે આશ્ચર્યજનક લાગ્યું. તળાવના પ્રદૂષણને કારણે તો એમ નહીં હોય ને ! રુકમાવતી નાળમાં સોનેરી બાટણ (Golden Plover) મળી આવેલ, જે ખૂબ જ ઓછી જોવા મળે છે. કચ્છના ગૌરવસમા સુરખાબ (Flamingo), દેવીસર તળાવ, વિજયસાગર ડેમ, સતાપર ડેમ, રુકમાવતી નાળ, રતનાલ તળાવ તથા ઢોસાના તળાવ પર જોવા મળેલ છે. દેવીસર તળાવ પર અલભ્ય અને યાયાવાર સફેદપૂંછ ટિટોડી (Whitetailed Lapwing) પણ જોવા મળી. મોટી શિયાળુ ડૂબકી (Greatcrested Grebe) કુકમાના તળાવ, ઢોસા તળાવ તથા ટપ્પર ડેમ પર જ જોવા મળેલ. અબલખ (Oystercatcher) રુકમાવતી નાળમાં જોવા મળેલ. વળી, ટપ્પર ડેમ પર ૩૦૦ જેટલી કાબરી કારચિયા (Tufted Pochard) બતક જોવા મળેલ.

આ મંડળ તરફથી પાણીનાં પક્ષીની ગણતરીની સાથે સાથે કુંજ તથા કરકરાની ગણતરી પણ કરેલ, જેનું આયોજન ગીર ફાઉન્ડેશન, ગાંધીનગર તરફથી તા. ૫-૧-૧૨-૧૨-૨૦૦૨ દરમિયાન કરવાનું હતું. આ અંગે રાપર, ભચાઉ, ભુજ તથા માંડવી તાલુકામાં નિરીક્ષણ કરીને આ માહિતી મેળવેલ. કુલ ૩૦૦ કરકરા તથા ૫૦ કુંજ જોવા મળેલ. આ અંગે માંડવી તાલુકાના રાજડા ડેમમાં ૨૨૦૦ જેટલા વિક્રમરૂપ કરકરા જોવા મળ્યા, જ્યારે ભચાઉ તાલુકાના સામખિયાળી ગામનું તળાવ રાષ્ટ્રીય ધોરીમાર્ગની નજીક હોવા છતાં અહીં ૪૦૦ જેટલા કરકરા તથા અન્ય પાણીકાંઠાનાં પક્ષીઓ નચિંત પણે વિહરતાં જોવા મળેલ. રવેચી નજીક પણ આ પક્ષી થોડી સંખ્યામાં જોવા મળેલ. કુંજ (Common Crane) આ વરસે કચ્છમાં ઓછી જોવા મળેલ. તેની નોંધ સતાપર ડેમ તથા મોટી રવ નજીક જ થયેલ. છારી ઢંઢ તેમનું માનીતું સ્થળ છે, પણ આ વખતે તે વહેલો સુકાઈ

જવાથી આ પક્ષીઓ અન્ય ચાલ્યાં ગયાં હોવાની સંભાવના છે.

આ વરસે ભૂકંપને કારણે પાણીનાં પક્ષીઓને સારી અસર હોય તેવું જણાયું કારણ કે, મોટા ભાગના બંધો ક્ષતિગ્રસ્ત થવાથી ડેમમાં પાણીનો પૂરતો સંગ્રહ ન થયો. અમુક જળાશયો વહેલા ખાલી જઈ જવાથી પક્ષીઓને ખોરાક ન મળવાથી ખોરાકની શોધમાં અન્યત્ર ફરજિયાત વહેલો પ્રવાસ કરવો પડેલ. અંજાર તાલુકાનો સિણાય ડેમ, રાપર તાલુકાનો ફતેહગઢ ડેમ, તથા બેલા નજીકનું પાસાસર તળાવ તદ્દન ખાલી હતાં.

ભૂકંપને કારણે ઈટની માંગ વધવાથી અમુક જળાશયો/તળાવો નજીક ઈટ બનાવવાની કામગીરીને કારણે પક્ષીઓને થોડી ખલેલ પહોંચતી જણાયેલ. હવામાં પણ પ્રદૂષણનો વધારો થયેલો જણાયેલ. ભુજ નજીકના દેવીસર તળાવમાં આ બાબતે ધ્યાન ખેંચેલ. વળી, સીમ તળાવ, જે સિંચાઈ કરવા માટે નથી બનાવ્યા પણ વન્ય જીવ તથા ઢોરો માટે બનાવ્યા છે, તેમાંથી મશીન દ્વારા પાણી ખેંચવાની પ્રવૃત્તિ, ઉનાળામાં ઢોરા, ઘેટાં બકરાં, વન્ય જીવો તથા પક્ષીઓને મુશ્કેલી ઊભી કરશે તેમ લાગ્યું. ઢોસાના તળાવ તથા દેવીસર તળાવમાં મશીનથી પાણી ખેંચવાનું ચાલુ જ હતું.

નકટી નાળમાં દર વર્ષે સેંકડોની સંખ્યામાં દરિયાઈ પક્ષીઓ હોય છે, આ વરસે કોઈ પક્ષી જોવા ન મળેલ તેનું કારણ, ભૂકંપને કારણે દરિયાની નાળમાં થયેલ ઉથલ-પાથલ હોવું જોઈએ. વળી, નકટીનાળ નજીક કાટમાળ ખૂબ જ પ્રમાણમાં નાખેલો છે. કદાચ આને કારણે પણ પક્ષીઓને ખલેલ પડી હોવી જોઈએ. જો કે, તેથી ઊલટું, ભદ્રેશ્વરમાં દરિયા કિનારે પક્ષીનિરીક્ષણ માટે જતાં, ત્યાં ૨૦ જાતનાં પક્ષીઓ જોવા મળ્યાં, જેમાં મોટા ભાગનાં યાયાવાર હતાં. અહીં ૧૦૦ની સંખ્યામાં સુરખાબ પણ હતા.

એકંદરે આ વરસ પક્ષીપ્રેમીઓ માટે થોડું નબળું જણાયું.

શાંતિલાલ વડ,

જૂના વાસ, મંદિરવાળો ખાંચો, માધાપર, ભુજ ૩૭૦૦૨૦

ઉકરડા ફફોસતા ઢોરબગલા (Cattle Egret)

નવા વાડજની 'રેલવે ટ્રેક'ની બાજુએ થએલા ખોદાણમાં લોકો કચરો નાખી જાય છે. ચોમાસામાં બે ઢોરબગલા કેટલાય દિવસથી તે ઉકરડા ફફોસતા જોવા મળે છે. તેની આસપાસ ઊંચું ઘાસ ઊગી નીકળેલ હોઈ તીડ જીવડાં વગેરે તેમાં ઊડતાં જોવા મળે છે. ઢોરબગલા તેનો ચારો કરવા આવતા લાગે છે.

ખતરાની આગોતરી જાણ ?

અમદાવાદ ખાંતેના પ્રગતિનગર વિસ્તારમાં પીપળેશ્વર મહાદેવની જગ્યામાં ચબૂતરો છે. ૮-૧૦ પોપટ તેમાંથી ચણ ખાવા રોજ આવે છે. તા. ૩૦-૭-૦૧ના રોજ આ રીતે પોપટ ચણતા હતા. એક પોપટે જોરથી અવાજ કર્યો એટલે બધા પોપટ ઊડી ગયા. આમ થવાનું કારણ કોઈ ભય હોય તેમ લાગ્યું. થોડી વાર પછી મચ્છર મારવા માટે ગેસ છોડતી મ્યુ.ની ગાડી નીકળી. અમોએ એવું અનુમાન કર્યું કે, આમાંના એક પોપટને દૂરથી ગેસની ગંધની જાણ થઈ હશે એટલે તેણે પોતાના સાથીઓને ચેતવણી આપી અને બધા ઊડી ગયા. ગેસ છોડીને ગાડી પસાર થઈ ગઈ અને હવા ચોખ્ખી થઈ ગઈ ત્યાર બાદ પોપટ-સમૂહ ચણ ખાવા ઊતરી પડ્યો.

માળાની મમતા

અમારા નિવાસસ્થાનના ફળિયામાં ચાર ઊભા આસોપાલવનાં ઝાડ છે. તેમાંનાં અમારી બારી સામેના એકમાં બુલબુલનો માળો હતો. દરમિયાન મારે થોડા દિવસ બહારગામ જવું પડ્યું. પાછો આવ્યો ત્યારે તે ચારેયને અધવચ્ચેથી કાપી નાખેલાં એટલે બુલબુલનો માળો નાશ પામેલો. તેમ છતાં, બુલબુલ યુગલ પોતાના માળાની શોધમાં આઠ દિવસ સુધી તે ઠૂંઠા ફરતું ઊડતું અને વારંવાર તેના પર બેસતું જોવા મળ્યું.

કોયલ યુગલની ઠગવિદ્યા

પ્રગતિનગરના બગીચામાં એક દિવસ એક કાગ યુગલ અને એક કોયલ યુગલને ઝગડતા જોયા. ગુસ્સે થએલ

કાગ યુગલ નર કોયલને ભગાડી મૂકવા તેની પાછળ પડ્યું. તે ત્રણેય ઊડતાં દૂર ગયા એટલે બાજુના લીંમડામાં માદા કોયલ ગઈ. ત્યાં કાગડાના માળામાં તેણે ઈંડું મૂક્યું હોય તેમ લાગ્યું. ઈંડું મૂકીને તે ઊડી ગઈ. ચતુર ગણાતા કાગડાને કોયલ યુગલ આમ છેતરી જાય છે તે જોયું. પંખીઓ અંકગણિત જાણતા નથી, એટલે માળામાં થએલ ઈંડાના વધારાની તેમને ખબર પડતી નથી!

વૈદ્ય વજુભાઈ વ્યાસ

૧૪/૧૦૮, સ્વાતંત્ર્ય સેનાનીનગર-૨, નારણપુરા, અમદાવાદ-૧૩

પોરબંદર વિસ્તારમાં પક્ષીનિરીક્ષણાર્થે ભ્રમણ

૨૩-૧૧-૦૧ના રોજ રાજકોટના શ્રી નીલાબેન શાહ તથા પોરબંદરના સુલભાબેન દેવપુરકર સાથે, સવારે ૮ વાગ્યે પોરબંદરથી નિકળી, પોરબંદરના બંદર-વિસ્તારમાં ગયા, જ્યાં થોડાં હંજ તથા કાઢવ ખૂંદનારા પક્ષીઓ (Waders) જોયા. જાવર વિસ્તારમાં જતાં આશરે ૨૦૦૦ પીળાપગ ધોમડા (Herring Gull), ૧૦૦૦ કાળીપીઠ ધોમડા (Lesser Blackbacked Gull), ૧૦૦ શ્યામશિર ધોમડા (Blackheaded Gull), ૬૦૦ - ૭૦૦ ગજપાઉં (Black winged Stilt, જે લગભગ કાયમ જોવા મળે છે.), ૧૧૦ કાળાપગ કીચડિયા (Little Stint), ૬૮ ઊજળાપગ કીચડિયા (Temmink's Stint), ૨૨ ઊલટીચાંચ (Avocet), ૧૨ મોટી વાબગલી (Caspian Tern), ૮ મોટી બાટણ (Grey Plover), ૨૦ સોનેરી બાટણ (Eastern Golden Plover), ૧૦૪ નાની ઢોંગીલી (Lesser Sand Plover), ૭૦ નાનો લીલાપગ (Marsh Sandpiper), ૨૦ રાતાપગ (Redshank), ૨૦૦ શ્વેતપીઠ કીચડિયા (Curlew Sandpiper), ૪ કાયબરંગી (Turnstone), ૧૮ લીલાપગ (Greenshank), ૧૨૦ મોટા હંજ (Greater Flamingo), ૧૮૦ નાના હંજ (Lesser Flamingo), ૧૦૮ મોટા ગડેરા (Blacktailed Godwit), ૩૦ ગુલાબી પેણ (Rosy Pelican), ૧૮ રૂપેરી પેણ (Dalmatian Pelican), ૨૦ ચમચા (Spoonbill), ૩૮ નાના કાજિયા (Little Cormorant), ૩૨ સફેદ કાંકણસાર (White Ibis), વગેરે પક્ષીઓ જોયાં.

કાયબરંગીની ખોરાક મેળવવાની રીત ખૂબ રસપ્રદ હતી. જાવરના ખાડી-વિસ્તારમાં ત્યાંના રહેવાસીઓ કુદરતી હાજતે જતા હોવાથી એકાદ કિ.મી. જેટલા કાંઠાળ વિસ્તારમાં માનવમળ પડેલો હોય છે. કાયબરંગી તથા અન્ય નાનાં કાદવ ખૂંદનારા, આ માનવમળમાંથી ખોરાક મેળવતાં હતાં. નજીક પહોંચી જવા છતાં તેઓ વિક્ષેપ પામતાં ન હતાં. કાયબરંગીને અમે ૭-૮ ફૂટ દૂરથી આ રીતે તાજા મળમાંથી તથા જૂના સુકાઈ ગયેલા મળને પલટાવી તેમાંથી (જીવાત વગેરે ?) ખોરાક મેળવતાં જોયાં.

જાવરના માછલીની સૂકવણીવાળા વિસ્તારમાં અમે ૧૦૦૦થી વધુ શિયાળુ તારોડિયા (Common Swallow) સૂકવેલી માછલીઓમાંથી ખોરાક મેળવતાં જોયાં. લગભગ ૩૦૦ જેટલા પીળકિયા (Yellow Wagtail) પણ આ ઉજાણીમાં સામેલ હતા.

કુછડી જળખલાવિત વિસ્તારમાં થોડી પેશ, થોડાં ચમચા, બતકો, બગલા વગેરેની સાથે નોંધપાત્ર, ૫ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Greatcrested Grebe), ૨ નાની સંતાકૂકડી (Baillon's Crake), ૨ ભગવી સમડી (Brahminy Kite), ૨ મોટા કાળા ગુમ્મસ (Greater Spotted Eagle) વગેરે જોયા.

બરડા સાગર ડેમ ઉપર ૭૦-૮૦ નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis) જોવા મળી, જે દર વર્ષે કરતાં વધુ સંખ્યામાં હતી. નાની કાંકણસાર (Black Ibis) જોવા મળી, જે દર વર્ષે કરતાં વધુ સંખ્યામાં હતી. આ વર્ષે નાની કાંકણસાર પોરબંદરની આસપાસ લગભગ આઠ વર્ષ જોવા મળી. તે બરડાસાગર ડેમ વિસ્તાર કે ગોસાબારા ડેમવિસ્તારમાં ક્યાંક પ્રજનન કરતી હોય તો નવાઈ નહીં. બરડા સાગર ડેમ પર અન્ય પક્ષીઓમાં ૨૨૦ ટિલીયાળી બતક (Spotbilled Duck), ૧૦૦૦ ચેતવા (Garganey), ૮૦૦ રાખોડી કારચિયા (Common Pochard), ૪૦૦ પિયાસણ (Wigeon), ૨૨૦ ગિરજા (Cotton Teal), ૫૦૦ ગયણા (Shoveller), ૧૧૦ નાની મુરઘાબી (Common Teal), ૪૩૦ સિંગપર (Pintail) વગેરે બતકો જોઈ.

આ ઉપરાંત ૨ મોટી ચોટીલી ડૂબકી (Greatcrested Grebe) જોઈ. આગળ જતાં, રસ્તાથી ૨૦૦ ફૂટ દૂર પાણીમાં ઉગેલા ઘાસમાં તેનો એક માળો પણ જોયો.

નર - માદા બંને માળાની આસપાસ જોવા મળ્યાં. મોટી ચોટીલી ડૂબકીનો માળો જોવા મળતાં ૬-૭ કલાકની મુસાફરીનો થાક ઊતરી ગયો ! ગયા વર્ષે પણ તેનું પ્રજનન આ વિસ્તારમાં નોંધ્યું હતું.

બરડા સાગર વિસ્તારમાં આગળ જતાં વિશિષ્ટ અવલોકનમાં મોટો કાળો ગુમ્મસ (Greater Spotted Eagle) ૪, કપાસી (Blackwinged Kite) ૨, શ્વેતશિર સમડી (Brahminy Kite) ૨, (Baillon's Crake) ૪, પાનલવા (Painted Snipe) ૬, મોટી વાબગલી (Caspian Tern) ૮, લડાખી વાબગલી (Common Tern) ૨૦, નાની વાબગલી (Little Tern) ૬૨, ઘંટીટાંકણો (Hoopoe) ૪, સફેદપેટ કોશી (Whitebellied Drongo) વગેરે પક્ષીઓ જોયા.

સાંજે પાંચ વાગ્યાની આસપાસ કુછડી મીઠાનાં અગરવાળા વિસ્તારમાં જતાં, લગભગ ૫૦૦૦ કરકરા (Demoiselle Crane), ૪૦૦ ગયણા (Shoveller), ૭૦૦, સિંગપર (Pintail), ૨૫૦ ચેતવા (Garganey), ૨૦૦ ગુલાબી પેશ (Rosy Pelican), ૨૦૦ પીળાપગ ધોમડા (Herring Gull) જોયા. પાછા ફરતાં, બંદર વિસ્તારમાં આવેલાં ચેરનાં વૃક્ષોમાં ખૂબ મોટી સંખ્યામાં રાતવાસો કરતાં વૈયાં (Rosy Pastor) જોઈ, પોરબંદર પરત ગયા.

ભરત રૂઘાણી

૫, વાડી પ્લોટ, ભરત નિવાસ, પોરબંદર ૩૬૦૭૫
Email : brughani@yahoo.com.

*

પંખી લોક

પંખીઓનું જીવન આપણા કરતાંય વધુ કઠોર હોય છે. માત્ર વિશાળ અને સમર્થ પંખીઓ સિવાય ઈશ્વર દરિયાઈ ચકલીઓ જેવાં આટલાં મુલાયમ અને સુંદર પંખીઓ શા માટે બનાવતો હશે, જ્યારે સમુદ્ર આટલો દૂર થઈ શકે ત્યારે ? માયાળુ અને અતિસુંદર છે, પણ એ એવો તો દૂર થઈ શકે છે અને એવો ઓચિંતાનો દૂર થઈ શકે છે અને ત્યારે આવાં પંખીઓ જે તેમની ઓછી કિકિયારીઓ સાથે ઊડે છે, ભાગે છે અને ડૂબકીઓ મારે છે, તે આ સમુદ્ર માટે અતિ કોમળ ભાસે છે.

અર્નેસ્ટ હેર્મિંગવે : 'ધી ઓલ્ડ મેન એન્ડ ધ સી'

અનુ. : રવીન્દ્ર ઠાકોર સંકલન : ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાલા

ટચુહડી ઝાંઘ

તા. ૧૦-૧-૨૦૦૨ના રોજ તારાપુરથી બગોદરાના રસ્તા ઉપર ૫ કિ.મી. આગળ ગયા પછી, ૧૨૨ ગુલાબી પેણ (White Pelican) તથા ૫૦ ગ્રાજહંસ (Grey-lag Geese) ઊડતાં જોયા.

વટામણ - ધોલેરા રોડ ઉપર પીપળી પાસે ખાડીમાં ૮૩ પીળીચાંચ ઢોંક (Painted Stork) જોયા. એ જ રસ્તે આગળ, ધોલેરા પાસે નાના ખાડામાં ૧૨૫ પીળીચાંચ ઢોંક જોયા.

૨-૨-૨૦૦ના રોજ બગોદરાથી નળસરોવરના રસ્તા ઉપર રાત્રે ૮-૧૫ વાગે, જ્યારે સંપૂર્ણ અંધારું હતું,

એક કાણી બગલી (Pond Heron) ને રસ્તા ઉપર શિકાર શોધતી જોઈ. જીપની 'હેડલાઈટ'ના પ્રકાશમાં તેની ખોરાક શોધવાની પ્રવૃત્તિ સ્પષ્ટ દેખાતી હતી.

નજીર એ. ઠાકોર

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

૨૭-૯-૦૧ના રોજ વડાલાના સિંચાઈ તળાવ પર ૩૦૦ જેટલી કેંચીપૂંછ વાબગલી (River Tern) બેઠેલી જોઈ.

અનિકા જાધવ

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

સારસ વાચ

* ૨૦-૧-૨૦૦૨, ગલીયાણા ચોકડી પાસે સારસની એક જોડ, એક બચ્ચા સાથે.

* ૨૩-૧-૨૦૦૨, દુજેવાડ (કપડવંજ પાસે) સારસની એક જોડ, એક બચ્ચા સાથે.

નજીર એ. ઠાકોર

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

તા. ૨૭-૯-૦૧ના રોજ વડાલાના સિંચાઈ તળાવ (માતર તાલુકો) પર એક સારસ દંપતિ જોયું. તેમાંનું એક પાણી નજીક ઊભું હતું, જ્યારે બીજું પોતાના માળામાં બેઠું હતું.

અનિકા જાધવ

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

ગીંધ પર જાપતો

* ૨૨-૧-૨૦૦૨ ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય કાર્યાલય, શાહીબાગ, ડફનાળા, અમદાવાદ; વૃક્ષો ઉપર ૪૨ સફેદપીઠ ગીંધ (Whitebacked Vulture)

નજીર એ. ઠાકોર

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ-૩૮૮૧૧૦

* તા. ૨૭-૧૧-૨૦૦૧ના રોજ કનેવાલની મુલાકાત લીધી. અહીં, 'વિશ્રામગૃહ' પાછળ, પીપળ (Ficus tsila) ના વૃક્ષ ઉપર પાંચ સફેદપીઠ ગીંધ જોયા. તેમાંનાં

ચાર, જોડીમાં, પોતપોતાના માળામાં હતા, જ્યારે એક અન્ય પીપળના વૃક્ષ પર બેઠું હતું. માળામાં ઈંડાંકે બચ્ચાં જોઈ શકાયા નહીં. તે જ દિવસે કનેવાલથી એકાદ કિ.મી. આગળ જતા, ખાલી ખેતરમાં એક ખેરા (Scavenger Vulture) બેઠેલું જોયું.

અનિકા જાધવ

ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ ૩૮૮૧૧૦

નાનકડું કબૂતરખાનું

‘વિહંગ’ના સળંગ અંક ૧૩માં, પક્ષીઓની ‘રીંગીંગ રીકવરી’નો લેખ વાંચ્યો. ૧૯૬૧માં ‘રીંગ’ કરેલ પીળક ૧૯૭૧માં મળ્યું. મનમાં પ્રશ્ન થયો કે, આ પક્ષીઓની આયુષ્યરેખા કેટલા વર્ષની હશે? મારા વાંચવામાં હજી સુધી આવ્યું નથી. કોઈ પુસ્તકમાં હોય તો તેના વિશે જણાવશો. (The Book of Indian Birds, Salim Ali; revised enlarged edition; Page: xxi; BNHS: Oxford University Press)

વડોદરામાં ફતેગંજ વિસ્તારમાં એક નવો ‘ટ્રાફિક આઈલેન્ડ’ બન્યો છે. યજ્ઞ નાખવાની જગ્યાની પણ ગીચ વિસ્તારોમાં સમસ્યા હોય છે. અહીં લોકો યજ્ઞ નાખી જાય છે, આથી એક નાનકડા કબૂતરખાના જેવું દ્રશ્ય આખો દિવસ રહે છે. કબૂતર સિવાયનાં પક્ષીઓ વાહનોની અવરજવર પસંદ નહીં કરતા હોય, તેવું મારું અનુમાન છે. અમારા ઘરના આંગણામાં તો યજ્ઞ નાખીએ તો કાબરબહેનો ને ખિસકોલીઓ જ ઓહિંચા કરી જાય.

ત્રણ દિવસ પહેલા ગુલમહોરના નાનકડા ઝાડ પર મેં પહેલી જ વાર ગંદમ જોયું. ત્યારે ક્યું પક્ષી છે તે બરાબર સમજાયું નહોતું, પણ ‘પંખીમેળો’ પુસ્તકમાંથી વાંચી, વર્ણન બંધબેસતુ લાગવાથી ગંદમ હશે તેમ માન્યું. (ક્યું ગંદમ? - સં.)

દીપાલી વેલાણી

‘એમ’ બ્લોક, તારાબાગ કોલોની પોલીટેકનીક કેમ્પસ, વડોદરા

અભ્યાસક્રમમાં જ પંખીપરિચય

બાળપણથી જ પક્ષીઓ પ્રત્યેનો પ્રેમ જાગૃત થાય અને પછી દિવસે દિવસે એ વૃદ્ધિ પામે, એ અંગે મારું એક નમ્ર સૂચન છે. ધોરણ ૧ થી ૭ના ગુજરાતી ભાષાનાં પાઠ્યપુસ્તકોમાં (વિજ્ઞાનનાં પુસ્તકોમાં નહીં) એક પાઠ જુદાં જુદાં પંખીઓ પર સુંદર, આકર્ષક, રંગીન ચિત્રો સાથે આપવામાં આવે તો પક્ષીઓ અંગે બાળકોને માહિતી મળી શકે. શિક્ષકો પણ જો થોડો વિશેષ રસ લે તો, એ પંખીઓના દર્શન કરાવી વીગતો આપી શકે. આમ પણ બાળકો નિર્દોષ

હોય છે, એટલે આ પરિચય વિદ્યાર્થીઓનાં મનમાં પક્ષીઓ માટે શુદ્ધ પ્રેમ, આકર્ષણ ઉત્પન્ન કરી શકે. બાળકોને પક્ષીઓની વધુ નિકટ લઈ જઈ, પ્રકૃતિથી વિખુટા પડેલાં બાળકોને પ્રકૃતિની ગોદમાં મળતાં જીવનના અલૌકિક આનંદનું રસપાન કરાવી શકે.

(હું પહેલા ધોરણમાં હતો ત્યારે અમારા પાઠ્યપુસ્તકમાં એક આર્ટ પ્લેટમાં ૫-૭ પંખીઓનાં રંગીન ચિત્રો હતાં. કાળિયાકોશીને હું ત્યારથી ઓળખતો થએલો - લા.)

નિપુણ ઈ. પંડ્યા

તૃપ્તિ કોટેજ, આત્મારામ ભૂષણની શેરી, બાલાજી રોડ, સુરત

સેલ્યુલર જેલ, સાવરકર અને બુલબુલ

ભારતના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની લડતના લડવૈયાઓની એક રણભૂમિ એટલે આંદામાન - નિકોબારની સેલ્યુલર જેલ. વિશાળ તારા માછલી (સ્ટાર ફીશ)જેવો આકાર ધરાવતી જેલ. ત્રણ માળ, સાત પાંખો અને મધ્યમાં કેન્દ્ર ભાગ; કુલ ૬૯૮ કોટડીઓ, તોતીંગ દિવાલો અને ૧૩.૬' X ૭'ની કોટડીમાં ૩' X ૧' ની એક જ બારી. સાથે લોખંડની જાળીવાળો વજનદાર દરવાજો.

દર્દનાક સીતમ અને દ્વેષને ચીરી નાંખે તેવું એકાંત. આવી કોટડીમાં રાત્રિ દરમિયાન કાનખજૂરા, માંકડ, મચ્છરો અને સાપનો સહવાસ. દિવસે શરીરનું અંગે-અંગ થાકથી ચિત્કારી ઊઠે તેવી જેલર દ્વારા કરાવાતી મજૂરી. આ હતી કાળાપાણીની સજા ભોગવતા ક્રાંતિકારીઓની દિનચર્યા.

આ જેલની મુલાકાત દરમિયાન ‘પ્રકાશ અને ધ્વનિ’ (Light & Sound) ના કાર્યક્રમમાં આવતાં વિવરણમાં, વીર સાવરકરની વાતમાં જાણવા મળ્યું કે, શ્રી સાવરકરની ખૂણામાં આવેલ અલાયદી કોટડી પાસે નાળિયેરીના વૃક્ષ પર એક બુલબુલ આવતું અને બોલતું. વીર સાવરકરને આ બુલબુલનું ગાન હિંમત અને જોશ અર્પતું. સાવરકરના મનમાં ઉદ્ગાર ઊઠતા કે, “ હે બુલબુલ, હું મુક્ત નથી. તું સ્વતંત્ર છે, ઊડી શકે છે. તારી ભાષા હું જાણતો નથી કે તું મારી ભાષા જાણતું

નથી, નહીંતર, હું પણ તને દેશપ્રેમનાં ગીતો શીખવત.”

શ્રી લાલસિંહ રાઓલના પુસ્તક ‘જીવનભરના સાથી’માં આપેલ બુલબુલના વર્ણન પ્રમાણે, “આપણું બુલબુલ આકર્ષક પંખી છે. તે ગાયક નથી. તેના અવાજમાં વિવિધતા નથી, પણ “પિક પેરો” એવા એકધારા ગાનમાં પ્રકુલ્લતા ભારોભાર છે. ચિડાય ત્યારે કે ભય દેખાય ત્યારે, “વીટ્ર વીટ્ર વીટ્ર” એવો અવાજ કરે.”

દસ વર્ષના તેમના કાળાપાણીના જેલવાસ દરમિયાન ન જાણે બુલબુલ પક્ષીએ શ્રી સાવરકરને કેટલીયે વાર પ્રકુલ્લતા બક્ષી હશે.

આવાં કેટકેટલી જાતનાં અન્ય પક્ષીઓએ પણ ભારતની આઝાદીની લડાઈમાં આ રીતે ફાળો આપ્યો હશે !

આપણે તો અંગ્રેજોની ગુલામીમાંથી છૂટ્યા, પણ પક્ષીઓ આપણી ગુલામીમાંથી છૂટ્યા નથી. આપણે તો અંગ્રેજોની જેલોમાંથી મુક્ત થયા, પણ આઝાદીના લડવૈયાઓને પ્રોત્સાહન અને નવી હિંમત આપનાર પક્ષીઓ આપણી યાતનાઓ અને આપણા પીંજરાઓમાંથી મુક્ત થયા નથી. કદાચ કોઈ પક્ષીવિદ્ પક્ષીઓની ભાષા સમજતા હોત તો પક્ષીઓ કહેત કે, “આ ભારત ભૂમિ અમારી પણ માતૃભૂમિ છે અને અમને પણ જીવવાનો એટલો જ હક્ક છે.”

હિંમત સુથાર

બ્લોક નં. ૬૧/૧, ‘બ’ઢાઈપ, સેક્ટર-૨૩, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૨૩.

પક્ષીપ્રેમી મિત્રોને નિવેદન

‘વિહંગ’ના સેતુથી અનેક પક્ષીનિરીક્ષકોનો પરિચય થાય છે. પક્ષીપ્રેમી મિત્રોનાં અવલોકનો અને અનુભવો જાણવાથી સારો લાભ મળી રહે છે. ‘વિહંગ’, એક અનિવાર્ય સામયિક થઈ ગયું છે. મારા માનવા પ્રમાણે મંતવ્યો અને ટીકા કોઈ પણ પ્રકાશનને ઉત્તમ કરવાની ચાવી છે. અત્યાર સુધીમાં પ્રકાશિત થયેલા બધા અંકો મને સમયસર મળ્યા છે અને મેં વાંચ્યા છે. વાંચ્યા પછી મનમાં કંઈક ખૂંચે છે. ‘વિહંગ’ વાંચનાર વર્ગ પક્ષીપ્રેમીઓ પૂરતો સીમિત નથી રહેતો. જ્યારે પક્ષીઓના શિકારની વાત આવે ત્યારે મારા જીવનના શિકારને લગતા અનુભવો અને કડવી બાબતો તરફ ચિંતન કરવા મન પ્રેરાય છે. પક્ષીઓના શિકાર વિષે તથા તેમને પકડવાની અને તે માટેનાં

જુદી જુદી જાતનાં છટકાંઓ વિષે વિશાળ માહિતી છે, પરંતુ મેં હમેશાં ‘વિહંગ’ને આપવાનું ટાળ્યું છે. ‘વિહંગ’માં મેં અન્ય મિત્રોના પક્ષીઓના શિકાર માટેના સર્કજાઓનાં અવલોકન વાંચ્યા છે. એ જ મારા મનમાં ખૂંચે છે. ‘વિહંગ’ના સંપાદક મિત્રમંડળને મારી પ્રાર્થના કે, પક્ષીઓને પકડવાના નુસ્યાઓની માહિતી પ્રકાશિત ના થાય તો સારું. એ માહિતી સંપાદક મંડળના ‘રેકોર્ડ’ પૂરતી મર્યાદિત રહે તો સારું. જેટલો રસ પક્ષીમાં પક્ષીપ્રેમીને હોય છે, તેટલો જ રસ પક્ષીમાં તેના શિકારીને પણ હોય છે. સંપાદક મિત્રમંડળ તથા અન્ય પક્ષીપ્રેમી મિત્રો મારા નિવેદનને ધ્યાનમાં લે એવી આશા રાખું છું.

કૌશિક કિશીયન

ઈશાવાત્મ્ય સોસાયટી, રાણીપ, અમદાવાદ ૩૮૨૪૮૦

પક્ષી સંરક્ષણ માટે વધુ પ્રયાસની જરૂર

કામગીરીના ભારણના કારણે છેલ્લા અંકો દરમિયાન ‘વિહંગ’ સાથે સંપર્કમાં રહી શક્યો નથી.

‘વિહંગે’ ગુજરાતભરના પક્ષીપ્રેમીઓને સંપર્કનું માધ્યમ પૂરું પાડેલ છે. અગાઉ ક્યારેય મળ્યા ન હોય તેવા પક્ષીપ્રેમીને, ‘વિહંગ’માં તમારી નોંધ અથવા પત્ર વાંચ્યો, તેવો સંદર્ભ આપી મળ્યા બાદ, પાંચેક મીનીટમાં જ વર્ષોથી ઓળખતા હોય તેવી નિકટતા અનુભવાય છે. વલસાડના ડો. શ્રી પિયુષભાઈ પટેલને મળ્યો ત્યારે મને ઉપરોક્ત અનુભવ થયો.

રાજકોટ તથા અમદાવાદ ખાતે ગુજરી બજારોમાં પોપટ, તુઈ, મુનિયા, તેતર જેવાં પક્ષીઓ મોટા પાયે વેચાણ માટે પાંજરાઓમાં પૂરીને રખાય છે અને ખરીદ-વેચાણ થાય છે. આ બાબત વન્યજીવ સંરક્ષણ અધિનિયમની કલમ-૩૯, ૪૪, ૪૯ મુજબ ગુનો બને છે. ‘પ્રકૃતિ જતન પરિવાર’, ભાણવડ દ્વારા ઉપરોક્ત વિગતે થતા પક્ષીના ખરીદ-વેચાણ સંબંધે રાજકોટ તથા અમદાવાદના પોલીસ કમિશ્નરશ્રીને રજૂઆત કરાઈ હતી, જે અનુસંધાને રાજકોટ પોલીસે અમદાવાદના બે વાઘરી શખ્સોને પોપટ તથા ફીન્ય (પોલીસે જણાવ્યા મુજબ) સાથે પકડી ગુનો દાખલ કરેલ છે અને પક્ષીઓને મુક્ત કરેલ છે.

પક્ષીનિરીક્ષણ સાથે સાથે પક્ષીરક્ષણ માટે આપણે થોડા ઘણા પ્રયત્નો કરીએ અને હિંમત દાખવી યોગ્ય સ્વરૂપે સ્પષ્ટ રજૂઆત કરીએ તો ફળદાયી પરિણામ આવે જ છે, તેવો અમારો

અનુભવ છે. અમદાવાદમાં તથા અન્ય શહેરોમાં પણ જો પક્ષીઓ આ રીતે પકડીને વેચાતાં હોય તો સંબંધિત ઉચ્ચ પોલીસ અધિકારીશ્રીઓને રજૂઆત કરવા, 'વિહંગ'ના સૌ વાયકોને મારી વિનંતી છે.

કુંજનો શિકાર થતો અટાકવવા પ્રયત્નશીલ થવા, પ્રકૃતિમંડળો અને પક્ષીપ્રેમીઓને 'પ્રકૃતિ જતન પરિવાર', ભાણવડ દ્વારા છેલ્લા બે વર્ષથી રજૂઆત કરવામાં આવી રહી છે, છતાં પક્ષીપ્રેમીઓ આ બાબતને ગંભીરતાથી લેતા હોય તેવા પ્રતિસાદ સાંપડેલ નથી. સૌરાષ્ટ્રમાં દિવસે-દિવસે સારસની સંખ્યા ઓછી થતી જાય છે. કુંજના શિકાર ચાલુ રહેશે તો તેઓ પણ, જ્યાં જ્યાં શિકાર થતા હશે ત્યાં આવવાનું ટાળશે. પૂરતું રક્ષણ મળી રહે તો સૌરાષ્ટ્રમાં વાતાવરણ - ખોરાકની અનુકૂળતાને કારણે ભવિષ્યમાં 'સાઈબીરીયન કેન' પણ આવે તો નવાઈ પામવા જેવું નથી ! પણ, આ માટે પક્ષીઓને રક્ષણની અનુભૂતિ થવી જોઈએ.

આપણાં પ્રિય પક્ષીઓ જ્યાં અને જેના માટે આવે છે તે ખોરાક, પ્રજનન, વિગેરે માટેના સંજોગોને નુકશાન કરતી બાબત ધ્યાન ઉપર આવે ત્યારે તુરંત, જે તે સંબંધે સત્તાવાળાઓને રજૂઆતો કરવી આપણી સૌની ફરજ છે. આવી હકીકત જેના ધ્યાન ઉપર આવે તે પક્ષીપ્રેમી વ્યક્તિગત રીતે કાંઈ કરી શકે તેમ ન હોય તો, અમારા 'પ્રકૃતિ જતન પરિવાર', ભાણવડને જાણ કરે તેવી સૌને વિનંતી છે.

જયદેવ ધાધલ

દરબારગઢ કંપાઉન્ડ, ભાણવડ, જિ. જામનગર ૩૬૦૫૧૦

‘પંખીપુસ્તક પરિચય શ્રેણી’ પર ટિપ્પણી

‘વિહંગ’-શિશિર ૨૦૦૨માં નિરંજન વર્મા અને જયમલ પરમારનું પુસ્તક ‘આપણે આંગણે ઊડનારાં’નો પરિચય વાંચ્યો. ‘પક્ષીઓનો પરિચય કરાવતું ગુજરાતી ભાષાનું તે પહેલું પુસ્તક’ એ મારે માટે નવી જાણકારી છે. આઝાદી પહેલા આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ છપાયાનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ શું તાજેતરમાં આ પુસ્તકની નવી આવૃત્તિ પ્રસિધ્ધ થઈ છે ? કદાચ આ પુસ્તક-પરિચય લખવા પાછળનું કારણ, આ પુસ્તકની તાજેતરની આવૃત્તિ હાથમાં આવી હોય એ હોઈ શકે. પુસ્તકની પૃષ્ઠ સંખ્યા, કિંમત, આવૃત્તિ (?), પ્રકાશન વર્ષ વગેરે એક સાથે આપ્યા હોય તો ઘણું અનુકૂળ રહે. (નવી

આવૃત્તિ થઈ નથી. પુસ્તક હાલમાં અપ્રાપ્ય પણ હોય - લા.)

આ પરિચયમાં, પુસ્તકમાં રહી ગયેલા કેટલાંક નાના હકીકત - દોષ વિશે ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું છે. આ પુસ્તક આજથી ૬૦ વર્ષ પહેલાં છપાયું છે, જેથી નવી આવૃત્તિમાં સુધારાની શક્યતા નહીંવત્ છે, એ સમયે નાની ક્ષતિઓનો ઉલ્લેખ થોડો અપ્રસ્તુત લાગે છે. છતાં પણ કશું વિચાર્યા વગર પુસ્તક વાંચી જઈએ નહીં અને છપાયેલું બધું જ સ્વીકારી લઈએ નહીં, એ માટે આવા નિર્દેશો અત્યંત જરૂરી છે.

મુ.લાલસિંહભાઈએ દર્શાવેલા ‘હકીકત દોષ’ બે વખત વાંચ્યા પછી ખ્યાલ આવ્યો કે, જેને ‘હકીકત દોષ’ તરીકે દર્શાવી છે એવી કેટલીક બાબતો વિશે ખરેખર ‘હકીકત’ શું છે એ આજે પણ સ્પષ્ટ નથી. કેટલાંક ઉદાહરણો :

(૧) “ એક એક ગામમાં કાગડાની સંખ્યા ૧૦-૧૫ હજાર જેટલી માની છે.” ઉપરોક્ત આંકડો વધારે છે કે ઓછો તે આજે નક્કી થઈ શકે તેમ નથી. આ પુસ્તકના પ્રકાશનના ૬૦ વર્ષ પછી પણ આપણા ગામમાં કેટલા કાગડા છે તેનો અંદાજ આપણે આપી શકીએ તેમ નથી. માત્ર, “કાગડાની સંખ્યા ઘટી છે” એવી ‘કાગારોળ’ મચાવીએ છીએ.

(૨) “ જે કોઈ ગિરનાર ગયું હશે...., એક સોથી માંડી હજાર હજાર ગીધોની હારમાળા નજરે ચડ્યા વિના નહીં રહી હોય.”

આજથી ૬૦ વર્ષ પહેલાં નિરંજન વર્મા અને જયમલ પરમારે ગીધની સંખ્યાનો કોઈક અંદાજ “ સોથી હજાર” આપ્યો હતો. પરંતુ આજે ૬૦ વર્ષ પછી માત્ર “ ઠીક ઠીક સંખ્યા ”થી વિશેષ આપણે કંઈ જ કહી શકતા નથી. “ ઠીક ઠીક સંખ્યા”નો અર્થ આજના દિવસે શું કરવો ? ૧૦-૨૦, ૧૦૦-૨૦૦, ૧૦૦૦-૨૦૦૦ ? શ્રી લલકુમાર ખાચરનો અનુભવ ટાંક્યો છે એ છેલ્લા ૬-૭ વર્ષનો કે એ પહેલાંનો ? આપણે જો ચોક્કસ કે અંદાજિત આંકડાઓનો આધાર લેવાનું હજુ પણ શરૂ નહીં કરીએ તો પક્ષીસૂચિનો જે ઝડપથી નાશ થઈ રહ્યો છે; તે વાત આપણે સરકારને કે ન્યાયાલયને ગળે તો નહીં જ ઉતારી શકીએ પરંતુ આપણા મિત્રોને પણ નહીં સમજાવી શકીએ. (આપણા સૌ માટે આ સૂચન સ્વીકાર્ય છે - લા.)

(૩) “કોયલને લેખકોએ સંપૂર્ણ શાકાહારી કહી છે તે બરોબર નથી. નાના પંખીઓનાં ઈંડાં ગળી જતી ઘણાંએ તેને

જોઈ છે.” ‘કોયલ સંપૂર્ણપણે શાકાહારી નથી’ એ જ્ઞાન આપણને કદાચ પુસ્તક છપાઈ ગયા (૧૯૪૨) પછી લાઘ્યું છે.

ભવભૂતિ પારાશર્ય

ઓર્નિથોલોજી પ્રોજેક્ટ, ગુજરાત કૃષિ મહાવિદ્યાલય, આણંદ - ૩૮૮૧૧૦.

ઉપલેટાની મુલાકાતનું આમંત્રણ

ઉપલેટાની નજીકમાં જ પાટણવાવનો નાનકડો ડુંગર આવેલો છે, લગભગ ગિરનારની બધી જ વિશિષ્ટતાઓ સાથે. પ્રકૃતિ, વૃક્ષો, ખીણો, કેડીઓ, ઝરણાં, ટેકરીઓને કાંઠે રસ્તાઓ, ઉપરનું નાનકડું તળાવ, ઓસમમાતાજીનું મંદિર, ટપકેશ્વર હેડબાનો હિંચકો, ભીમની થાળી, મંદિરો, સાથે ભાતભાતનાં પંખીઓ. તેમાં સૂમસામ ઊંચી એક ટેકરી - ટેકરીમાં, પાણી - પવનના મારાથી સર્જાયેલ બખોલો અને એ બખોલોમાં વસતી ગીધની વસ્તી. આ તરફ ફરવાનું થાય તો જરૂર એક મુલાકાત લેશો, ઉપલેટાની પાટણવાવની અને ઐતિહાસિક સ્થળ ઢાંકની. સંપર્ક

ગુણવંત જોષી (ફોન : ૨૩૬૨૨)

“ચંદ્રમૌલિ”, કન્યાશાળા શેરી, લોઢિયાવાડી પાસે, ઉપલેટા, જિ. રાજકોટ ૩૬૦૪૮૦

પક્ષીનિરીક્ષણ પ્રવાસ

હમીરસરના પંખી - મેળાની મુલાકાતે વિદ્યાર્થીઓએ જાતજાતનાં વિહંગ નિહાળ્યા.

હમીરસરતળાવ, ભુજની, તા. ૨૧-૨-૦૨ના રોજ મુલાકાત લીધી. તળાવમાં હાલમાં જાતજાતનાં પક્ષીઓ આવ્યા છે.

શહેરની વી.ડી.હાઈસ્કૂલની ‘ફલેમિંગો નેચર ક્લબ’ દ્વારા ક્લબના સંચાલક ઈબ્રાહીમ દરવાડિયાના માર્ગદર્શન હેઠળ લેવાયેલ મુલાકાત દરમિયાન ગુલાબીપેણ (Rosy Pelican), પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork), નાનોહંજ (Lesser Flamingo), મોટો કાજિયો (Large Cormorant), નાનો કાજિયો (Little Cormorant), કબૂત બગલો (Grey Heron), નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), સીંગપર (Pintail), ટીલિયાળી બતક (Spotbill Duck), લુહાર (Gadwall), ગયણો (Shoveller), નાની ડૂબકી (Dabchick), વગેરે પંખીઓ જોવા મળ્યાં હતાં.

પંખી મેળાની મુલાકાતમાં શાળાના આચાર્ય શ્રી રહેવર સાહેબ તથા નિરીક્ષકો, શ્રી વૈદ્ય અને મીતાબેને વિદ્યાર્થીઓને

પ્રેરણા પૂરી પાડી હતી.

આચાર્ય,

શેઠ વીરજી દેવશી ઉ. મા. શાળા, ભુજ

વસંતપંચમીએ ‘પરિવર્તન’

ઠંડી થોડી ઓછી થઈ. ઉનાળાની આજથી જ શરૂઆત થઈ. આજે વસંતપંચમી છે તથા વાદળછાયું વાતાવરણ છે. આ વાતાવરણ પંખીઓને ખૂબ ગમ્યું હોય તેવું જણાય છે! આજે ઘરના જ વાડામાં એક સાથે ઘણાં પંખીઓ મુલાકાતે આવ્યાં છે.

સરગવાનાં ફૂલો પર શોભિગી અને શક્કરખોરાની જોડી જામી છે. તેની નીચે ઘંટીટાંકણાની જોડી લહેરથી ખોદકામ કરી રહી છે. સરગવાની જ એક ડાળ પર કાળાકોશીએ ધ્યાન દોર્યું છે. ઘંટીટાંકણાની સાથે થરથરો છે. હમણાં જ ઘૂંકિયો આવ્યો છે. ઓંબા પર પીળક બેઠું છે. અને નાચણાં બચ્યાં કુદાકૂદ કરે છે. તારની વાડ પર પતરંગા વારંવાર ઊડીને બેસે છે.

આ બધાંની સાથે રોજ જ આવતાં, દૈયડ, દેવચકલી, દરજીડો અને બ્રાહ્મણી મેના તો ખરાં જ.

૩-૨-૨૦૦૨ના રોજ વડોદરાની ‘પરિવર્તન’ નામની સંસ્થામાંથી આણંદ પાસેના તળાવની મુલાકાત લીધી. ત્યાં ૧૨ હંજ (Flamingo) જોવા મળ્યાં. ઉપરાંત, ઘણી મોટી સંખ્યામાં ચમચા (Spoonbill), ભગવી સુરખાબ (Ruddy Shelduck), ગયણો (Shoveller), નીલમુરથી (Purple Moorhen), ઊલટીયાંચ (Avocet), સીંગપર (Pintail), પીળીયાંચ ઢોંક (Painted Stork), નાની કાંકણસાર (Glossy Ibis), રંફ એન્ડ રીવ (ગુજરાતી નામ જણાવશો ? ટીલિયા... - સં.) હતાં. ઉપરાંત, એકાદ-બેની સંખ્યામાં ભગતડાં (Coot), ધોળી અને કાળી કાંકણસાર (White and Black Ibis), પીળકિયો (Yellow Wagtail), ચાષ (Indian Roller), કલકલિયો (Whitebreasted Kingfisher), રાતાપગ (Redshank), તુતવારી (Sandpiper), ગજપાઉં (Blackwinged Stilt), ફાટીયાંચ ઢોંક (Openbill Stork) વિગેરે પંખીઓ જોવા મળ્યાં. આ જગ્યા આણંદથી ૨૬ કી.મી.ના અંતરે છે.

સંસ્થા દ્વારા છાપામાં જાહેરાત આપવામાં આવી હતી, તેથી ઘણા નવા મિત્રો પણ પક્ષીનિરીક્ષણના વિષયમાં રસ

લેતા થયા. ખાસ કરીને નાના બાળકો પર્યાવરણ - પંખી-વૃક્ષોની નજીક આવે તેવી મા-બાપની ઈચ્છા પણ વધતી જાય છે, તે જોવા મળી. જીતુભાઈએ થોડા પંખીઓનું 'વિડિયો શુટીંગ' પણ કર્યું છે. પ્રથમ વખત આવનાર મિત્રો ઘણા ઉત્સાહી જણાય છે. તેમને 'વિહંગ' વિશે વાત કરી. પોતે કેવા પ્રકારનું દૂરબીન વસાવવું જોઈએ તેના વિશે પૂછતા, પૂરી માહિતી તો અમારાથી નથી અપાઈ, પણ જો 'વિહંગ'માં આવી માહિતી મોકલાવો તો નવા મિત્રોને વંચાવી શકાય. દર ગુરુવારે અહીં કમાટીબાગમાં અમે પંખીના વિષયને લઈને આવતાં 'પેપર કટીંગ' ભેગા કરી ચર્ચા-કરવાનું શરૂ કર્યું છે.

વડોદરા પાસે ટીંબી, વઢવાણ તથા સોંખડાના તળાવોની મુલાકાત લીધી. ત્યાં જોયેલાં પંખીની વિગતો પછીથી જણાવીશ.

શીતલ ઘેલાણી

એચ. બ્લોક, તારાબાગ કોલોની, ફતેગંજ, વડોદરા-૩૮૦૦૧

પક્ષીઓનું વળગણ....

'વિહંગ' શરદ ૨૦૦૧નો અંક મળ્યો છે. અંક મળે છે અને આનંદ આવે છે. હું પક્ષીઓથી પરિચિત નથી, પણ પક્ષીઓ જોવાનો શોખ છે, વળગણ છે. નામ ન આવડે તોય પક્ષી તો જોવા જ કરું. અમારે ત્યાં કેટલાંક નવતર પક્ષી આવ્યાં છે, પહેલાં તેવાં જોયેલાં નહીં. પહેલાં જોયેલાં તે કેટલાકે કાયમી વિદાય લીધી છે. અહીં વધુ પક્ષીઓ આવે તે માટે પ્રયત્નો છે. વધુ વૃક્ષો વાવવા છે. પાણીની સવલતો કરવી છે. તો જ આવે ને ?

સંસ્થા વગડા વચ્ચે છે. પંખીઓને આવવું ગમશે. ૮૦ વરસે કાન ગયા છે. અવાજ સાંભળવાની મુશ્કેલી છે.

અહીં કેટલાક માળા બનાવી લટકાવવા છે. 'વિહંગ'ના અંકોએ અમારા પક્ષીપ્રેમને પૂરતો વેગ આપ્યો છે.

(એંશી વરસે પણ પંખીઓનું વળગણ છે તે પ્રશ્નસ્ય છે. સંસ્થાના વિસ્તારમાં જોવા મળતાં પંખીઓને બાળકો ઓળખતા થાય તે માટે તેમને થોડું ઉત્તેજન અને સાહિત્યની સગવડ આપતા રહેશો. માટીની નાની માટલીઓ, કુલડીઓ, ચીજવસ્તુના પેકીંગમાં વપરાતા પૂંઠાના કે લાકડાનાં નકામા પડી રહેતાં ખાલી ખોખાને જાનવરો ન પહોંચી શકે તેવા સ્થળે લટકાવીએ કે મૂકીએ તો પંખીઓ તેમાં માળા કરવા પ્રેરાશે. તે ખોખાઓને બંધ કરી એક બાજુ ૧૫ - ૨ ઈંચના

વ્યાસનું ગોળ કાણું કરવું જેથી દેવચકલી જેવા નાનાં પંખીઓ તેમાં માળા કરવા પ્રેરાશે. - લા.)

શંતુભાઈ યોગી

સંચાલક, નવજીવન આશ્રમ શાળા, મહુદ ૩૮૪૨૬૦, જિ. પાટણ

પંખીઓ અંગેના થોડાંક પ્રશ્નો

(૧) ગીરના જંગલમાં સ્વ. શ્રી ધર્મકુમારસિંહજીની સલાહથી (ના, તેમણે પોતે- લા.) દક્ષિણ આફ્રિકાથી (ના, દક્ષિણ ભારત- લા.) ખાસ લાવેલા એક ડઝન જેટલા (બનતા સુધી ૨૦ જોડીઓ - લા.) ચિલોત્રા (Grey Hornbill) છોડેલ, છતાં ચિલોત્રાની વસ્તી ત્યાં જોવા મળતી નથી.

૧૯૬૪થી ૧૯૭૦ સુધી સમાજકલ્યાણનું કાર્ય કરવાનું બન્યું ત્યારે ત્યાં ચિલોત્રા સમૂહમાં જોવા મળેલ (કેટલા ?-લા.) ૧૯૭૫માં ફરી ગીરના નેસેનેસમાં ફરવાનું થયું ત્યારે એકેય ચિલોત્રો જોવા મળેલ નહીં. (જૂના, ઊંચા, મોટી બખોલોવાળાં વૃક્ષો નાશ પામતાં ચિલોત્રાની માળા કરવાની જગાઓ ગઈ. આથી નવા મૂકેલ ચિલોત્રા વંશવૃદ્ધિ કરી શક્યા નહીં. હાલમાં ગીરમાં એકેય નથી. - લા.)

(૨) લેલા પણ કોયલની જેમ બીજા પંખીના માળામાં ઈંડાં મૂકે છે. ? (ના. લેલા પોતાના માળા બનાવે છે અને તેમાં ઈંડાં મૂકી બચ્ચાં ઉછેરે છે. પણ કોયલ, જેમ કાગડાના માળામાં ઈંડાં મૂકી આવે છે. તેમ બપૈયા અને ચાતક લેલાઓના માળામાં ઈંડાં મૂકી તેમની પાસે બચ્ચાં ઉછેરાવે છે. લા.)

(૩) સુઘરીમાં બહુપતિ પ્રથા છે ? માદા સુઘરી બે ત્રણ નર સાથે સમાગમ કરે પછી ઠરીને ઠામ થાય છે ? (સુઘરીમાં બહુપતિ પ્રથા નહીં પણ બહુપત્ની પ્રથા છે. નર એક પછી એક એમ બે કે ત્રણ માદાઓ સાથે ઘરસંસાર માંડે છે. - લા.)

(૪) મોરમાં બહુપત્નીનો રિવાજ છે ? (હા, નર એક કરતાં વધારે માદાઓ સાથે સંબંધ બાંધે છે. - લા.)

(૫) કુંજ સમૂહને દોરવણી આપનાર માદા કુંજ છે અને તે ઉડ્ડયનમાં મોખરે રહી માર્ગદર્શન અને રક્ષણ કરે છે, તે ખરું છે ? (આ જાતનું સંશોધન થયાનું જાણમાં નથી. - લા.)

વૈદ્ય વજુભાઈ વ્યાસ

૧૪/૧૦૮, સ્વાતંત્ર્યસેનાનીનગર - ૨, પ્રગતિનગર બસ સ્ટોપ પાછળ,

નારણપુરા, અમદાવાદ - ૩૮૦૦૧૩

(અનુસંધાન પા. નં. ૨ ઉપરથી, પુસ્તક પરિચયશ્રેણી-૬)

શ્રી વિજયગુપ્ત મૌર્યે 'પ્રકૃતિનાં લાડકવાયાં પંખીઓ'માં આવા વૈજ્ઞાનિક અભિક્રમને બદલે નીચે મુજબ પંખીઓને ગોઠવ્યાં છે.

(૧) ઘરઆંગણે (૨) પાદરમાં અને ખેતરમાં (૩) વગડામાં (૪) ઝાડનાં ઝૂંડમાં (૫) કણભક્ષી પંખીઓ (૬) આકાશનાં સહેલાણીઓ (૭) માખીમાર પંખીઓ (૮) પ્રકૃતિનું સુધરાઈનામું (૯) રાતનાં રખેવાળો (૧૦) કેટલાંક રાંક પંખીડાં (૧૧) પાણીનાં પંખી (૧૨) પાણીકાંઠે.

પુસ્તકમાં ત્રણેક સ્થળે લેખકની શરત ચૂક થઈ ગઈ છે. "શોરિયા લેલા (Common Babbler) તે - તે - તે - તે - તે બોલે છે" તેમ પૃ. ૧૮ ઉપર જણાવ્યું છે. ખરી રીતે તે અવાજ મોટા લેલા (Large Grey Babbler)નો છે. કાળીપીઠ સોનેરી લક્કડખોદના અંગ્રેજી નામમાં ગોટાળો કર્યો છે. પૃ. ૬૭ ઉપર જે વર્ણન છે તે Blackbacked Woodpecker છે, Great Black Woodpecker નહીં. બન્ને નામ એક જ પંખી માટે લેખકે વાપર્યાં છે ! ખરેખર તો બન્ને અલગ પંખી છે. પૃ. ૧૩૮ ઉપર નાનું તારોડિયું (Cliff Swallow) શિયાળો ગાળવા અહીં આવે છે તેમ લખ્યું છે, તે બરાબર નથી. શિયાળુ તારોડિયું (Common Swallow) તેમ કરે છે. નાનું તારોડિયું તો આપણું સ્થાયી પંખી છે અને પ્રજનન પણ અહીં કરે છે. એ ખરૂં કે તે વ્યાપક પંખી નથી. છૂટાછવાયાં સ્થળોએ તેની માળાવસાહત હોય છે.

આ પુસ્તકની ત્રીજી આવૃત્તિની કિંમત રૂા. ૧૦/- છે. પૃષ્ઠ. ૨૮૦ ધરાવતા પુસ્તકની આ કિંમત ખરેખર ખૂબ ઓછી ગણાય. હાલમાં કદાચ આ પુસ્તક પ્રાપ્ય નથી. નવી આવૃત્તિ

છપાશે કે કેમ તે પ્રશ્ન છે.

સી-૨, હરિઓમ એપાર્ટ., 'ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા' પ્રેસ રોડ,
જીવરાજ પાર્ક, અમદાવાદ-૫૧.

(અનુસંધાન પા. નં. ૨૮ ઉપરથી, હિંમતસિંહજીની કલમે)

તે અબડાસાના ભાગમાં ઘોરડ (Great Indian Bustard) અને ખડમોર (Lesser Florican) પ્રજનન કરે છે. તેમનો અભ્યાસ કરવા સર્વ શ્રી ડૉ. રહેમાની (B.N.H.S.) અને શંકરન (SACON) હાલનાં વરસોમાં અનેક વાર એ ધાસિયા વિભાગોની મુલાકાતે આવી ગયેલ છે અને આ પક્ષી ત્યાં અસ્તિત્વ ધરાવતું હોત તો તેમને તે અવશ્ય જોવા મળત.

સ્ટોલિક્ઝકાના પિદાની ખાસિયતો, તેનું પ્રજનન વિગેરે વિશે પક્ષીવિદો પાસે કોઈ માહિતી નથી. આ સ્થાનિક નિવાસી પક્ષીનો ઉડાણપૂર્વક અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. તેથી જ તો છેલ્લાં બે વરસ દરમિયાન ડૉ. અસદ રહેમાનીએ આ પંખીના અસ્તિત્વ બારામાં શોધ કરવાની કાર્યવાહીને વેગ આપ્યો અને તેને સારો એવો પ્રતિસાદ મળ્યો. હવે આપણે આશા રાખી શકીએ કે, ઉનાળા દરમિયાન તેનું અબડાસામાં પ્રજનન ધાય તો વધુ ઉપયોગી માહિતી પ્રાપ્ત થઈ શકે. હમણા સુધી આ બાબત વિશે જે કંઈ લખાણો ઉપલબ્ધ છે તેમાં એમ જણાવવામાં આવ્યું છે કે, તેની પ્રજનનઋતુ એપ્રિલ અને જૂન મહિના વચ્ચે હોય છે.

શિશિર ૨૦૦૨ના 'વિહંગ'માં મારા લખાણના અંતમાં શરતચૂકથી સ્ટોલિક્ઝકાના પિદાને 'મસ્કતી' લટોરા તરીકે સંબોધવામાં આવ્યો છે. મસ્કતી લટોરા (Hypocollus) ના કચ્છમાં આગમન વિશે હવે પછી ઉલ્લેખ કરીશ.

જયભીલી ઠાઉન્ડ, ભૂજ ૩૭૦૦૦૧

આભાર સ્વીકાર

૧૦૦૧-૦૦ મનોજ ધોળકિયા, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ રાજેશ ત્રિવેદી, ભાવનગર	૧૦૦-૦૦ ડૉ. ઈન્દ્ર ગઢવી, ભાવનગર
૧૦૦૦-૦૦ ડી. એસ. નરવે, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ પ્રતાપ સેવક, અંજાર	૧૦૦-૦૦ આશિષ શુક્લ, ભાવનગર
૧૦૦૦-૦૦ સ્વ. મધુકાન્ત ઓઝા, મુંબઈ	૧૦૦-૦૦ અજીતસિંહ ગોહિલ, કુંકાવાવ	૧૦૦-૦૦ ડૉ. કે. ડી. મીતલિયા, ભાવનગર
૫૦૦-૦૦ ડૉ. ભવભૂતિ પારાશર્ય, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ બંસી દલાલ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ દુર્ભતસિંહ જાલા, ભાવનગર
૨૫૦-૦૦ રાસબિહારી વ્યાસ, અમદાવાદ	૧૦૦-૦૦ સુરેશ નાકરાણી, કુંકાવાવ	૫૧-૦૦ પટેલ આર. એસ. વિદ્યાલય, સુરત
૨૦૦-૦૦ અનિલ ભટ્ટ, સુરત	૧૦૦-૦૦ શીતલ ઘેલાણી, વડોદરા	૫૧-૦૦ ભાનુપ્રકાશ દાસજી, છાપા
૨૦૦-૦૦ સોનમ પટેલ, સુરત	૧૦૦-૦૦ ડૉ. બી. પી. પટેલ, ભાવનગર	(તા. જિ. પોરબંદર)
૧૦૧-૦૦ પીયૂષ જોષી, મિતિયાળા, જિ. અમરેલી	૧૦૦-૦૦ ડૉ. શૈલેષ મહેતા, ભાવનગર	૫૦-૦૦ વિરેન્દ્ર સંઘવી, રાજકોટ

સુધારો : 'વિહંગ' શિશિર ૨૦૦૨માં ૨૫૦-૦૦ અજય દેસાઈ, ભાણવડને બદલે ૨૫૦-૦૦ અજય દેસાઈ, દાહોદ વાંચવું.

‘પ્રોજેક્ટ ટાઈગર’ પછી હવે ‘પ્રોજેક્ટ બરટાઈ’ની જરૂર !

ઘોરડ (Great Indian Bustard, *Ardeotis nigriceps*) નું અસ્તિત્વ હવે જોખમમાં છે. સ્થાનિક રીતે, એના મૂળ વિસ્તારોમાંના ૮૦% વિસ્તારોમાંથી એ લુપ્ત થઈ ગયું છે. ખાસ તેના રક્ષણ માટે બનાવાયેલાં બે અભયારણ્યોમાંથી તે અદૃશ્ય થઈ ગયું છે, એ આ વાતનું પ્રમાણપત્ર છે! તેના અન્ય રક્ષિત વિસ્તારોમાંથી પણ તે ઝડપથી ઓછાં થઈ રહ્યાં છે. પહેલાં, શિકાર અને રહેઠાણોનો નાશ એ બે, બીડના આ જાજરમાન પક્ષીના ક્ષય માટેનાં મુખ્ય કારણો હતાં, પણ હવે, રહેઠાણના વિસ્તારોમાં પ્રવર્તતી ગેરવ્યવસ્થા, અમુક ત્રાસદાયી પશુઓને મળતું રક્ષણ તથા તેના તરફ સેવાતું દુર્લક્ષ્ય એ મુખ્ય જોખમો છે.

મોટે ભાગે આપણે વન્યજીવન-સંરક્ષણની વાત કરીએ ત્યારે, તે જંગલોના સંદર્ભમાં જ કરતા હોઈએ છીએ. ઘાસનાં મેદાનો, જળખલાવિત ક્ષેત્રો, દરિયાકાંઠાના પ્રદેશો, નદીઓ, ગ્રામપ્રદેશો વગેરેએ, આપણી દૃષ્ટિએ સંરક્ષણ માટે ક્યારેય અગ્રિમ સ્થાન ધરાવ્યું નથી. (આપણી પશુ-પક્ષીઓની કેટલીક ખૂબ જ જોખમાયેલી જાતિઓ તેમાં વસતી હોવા છતાં!)

ઘોરડ, એ ભારતીય ઉપખંડમાંનાં ટૂંકા ઘાસનાં મેદાનોનું પક્ષી છે. પહેલાં, ઉત્તરે પંજાબ અને પ.બંગાળથી, દક્ષિણે તમિલનાડુ અને પશ્ચિમે સિંધથી, પૂર્વમાં ઓરિસ્સા સુધી તે વ્યાપ્ત હતું. તે હમેશાં ઘાસનાં મેદાનોમાં જ જોવા મળે છે અને ડુંગરાળ પ્રદેશ તથા જંગલોથી દૂર રહે છે. આવાં મેદાનોમાં રહેતાં પશુઓમાં કાળિયાર, છીકારા, નીલગાય, વરૂ, શિયાળ, લોકડી, જંગલી બિલાડી વગેરેનો સમાવેશ થાય છે. ઘોરડ, હવે રાજસ્થાન, ગુજરાત, મધ્યપ્રદેશ, મહારાષ્ટ્ર, આંધ્રપ્રદેશ, અને કર્ણાટકના કેટલાક વિસ્તારો પૂરતું સીમિત છે. પાકિસ્તાનમાં ૧૦૦ થી ઓછા ઘોરડ રહ્યાં છે.

જેમ વાઘ, એ ભારતીય જંગલોનું ચૈતન્ય ગણાય છે, તેમ ઘોરડને બીડ પ્રદેશની તથા ભારતીય ઉપખંડના મેદાની પ્રદેશોના જૈવિકતંત્રની તંદુરસ્તીનું સૂચક માની શકાય.

નવમા દાયકાની શરૂઆતમાં ઘોરડની હાજરી ધરાવતાં પાંચ રાજ્યોએ, આ પક્ષીને બચાવવા કેટલાંક પગલાં લીધાં.

કુલ ૮ રક્ષિત વિસ્તારો જાહેર કરાયા. તેમ છતાં, છેલ્લાં દસ વર્ષથી ઘોરડની સંખ્યામાં નિયમિત ઘટાડો થતો રહ્યો છે. આથી એક પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે, શું ‘અભયારણ્યો’ જાહેર કરવાનો અભિગમ, ઘાસનાં મેદાનો તથા તેને ઘેરતાં ખેતીના મર્યાદિત વિસ્તારમાં વસતા આ પક્ષીને બચાવી શકશે? તેનો જવાબ મિશ્ર છે.

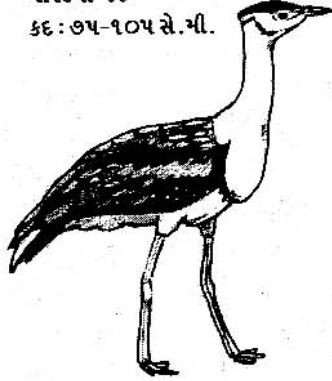
અભયારણ્ય જાહેર કરવાથી કદાચ શિકાર ઉપર થોડો અંકુશ મેળવી શકાય, પણ જ્યાં સુધી તેના વસવાટના વિસ્તારોને પૂરતું રક્ષણ ન મળે ત્યાં સુધી

કોઈ દીર્ઘકાલિન ફાયદો આ પક્ષીને મળી શકે તેમ નથી. હવે પ્રશ્નો એ ઊભા થાય છે કે, કોઈની અંગત જમીન પર યોગ્ય રક્ષણાત્મક પગલાં કઈ રીતે લઈ શકાય? અથવા તો આવાં રક્ષણાત્મક પગલાંથી કાળિયાર જેવી મૃગોની જાતિને લીધે થતા પાકને નુકશાનમાં વધારો થાય તો શું કરવું? કદાચ આ પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે અહીં જગ્યા ઓછી પડશે.

ટૂંકમાં જોઈએ તો મુખ્ય પ્રશ્નો આ મુજબ છે.

૧. રહેઠાણની જગ્યાઓનો નાશ અને બગાડ. પાલતુ પશુઓની સંખ્યામાં વધારો. પક્ષીના પ્રજનન વખતે દખલ. ઘાસનાં બીડ તથા કહેવાતી ખરાબાની જમીન(Wasteland)નું ખેતીની જમીનમાં રૂપાંતર.
૨. શિકાર : રાજસ્થાનના થરપાકરના રણમાં હજી પણ વ્યાપક છે.
૩. કાળિયાર તથા નીલગાયની સંખ્યામાં વધારો થતાં, પાકને થતાં નુકશાનને લીધે ખેડૂતોમાં ‘પર્થાવરણ સંરક્ષણ અભિયાન’ માટેનો રોષ વ્યાપક બન્યો છે ખાસ કરીને ઘોરડને અનુલક્ષીને થતાં રક્ષણાત્મક પગલાં માટે.
૪. ઘોરડ અભયારણ્યોમાં પ્રવર્તતી ગેરવ્યવસ્થા તથા ભ્રષ્ટાચાર.

ઘોરડનો નર
કદ: ૭૫-૧૦૫ સે.મી.

‘પ્રોજેક્ટ બસ્ટાર્ડ’

૫. દેશમાં, જમીન-કાર્ય ફાળવણીની તથા પાલતુ પશુધનને યરાણ અંગેની ચોક્કસ નીતિનો અભાવ.

છેલ્લાં ૧૦-૧૫ વર્ષોમાં ધોરડની સંખ્યામાં ૫૦% ઘટાડો થયો છે. અત્યારે દેશમાં આશરે ૪૦૦ - ૫૦૦ ધોરડ જ બચ્યાં છે અને તેથી તે આખા વિશ્વમાં ‘બસ્ટાર્ડ’ પક્ષી-વર્ગની સૌથી વધુ જોખમાયેલી જાતિ કહી શકાય.

‘પ્રોજેક્ટ બસ્ટાર્ડ’ની જરૂર શા માટે ?

‘પ્રોજેક્ટ ટાઈગર’ અને ‘પ્રોજેક્ટ એલીફન્ટ’થી આપણે એ જાણી શક્યા છીએ કે, કોઈ સૂચક જાતિને જુદી તારવીને, તે જાતિ તથા તેનાં રહેઠાણ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવામાં આવે, તો ઘણી બધી જોખમાયેલી જાતિઓને મદદરૂપ થતી કુદરતી જૈવિક વ્યવસ્થાના વિસ્તૃત ભાગને આપણે સુરક્ષિત કરી શકીએ છીએ. ધોરડ તથા ખડમોર જેવાં ઘાસિયા મેદાનોની પક્ષીજાતિઓ ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરીએ તો, સ્વાભાવિક રીતે બીડ સાથે સંકળાયેલા જૈવિક તંત્ર ઉપર નિર્ભર, પશુ-પંખીની અનેક જાતિને રક્ષણ પૂરું પડી શકે. સાથે સાથે, ત્યાં વસતાં લોકોને પણ ફાયદો થાય. ભારતના સુરક્ષિત પ્રદેશોમાં ઘાસિયા મેદાનોનું પ્રતિનિધિત્વ ઘણું ઓછું છે.

દુનિયાનાં ૨૦% પાલતુ પશુઓ આપણા દેશમાં હોવા છતાં, તેમના ઘાસચારા માટેની જમીનની જાળવણી માટે દુર્લભ સેવાય છે. ધોરડ અંગે કોઈ લાંબા ગાળા માટેનું સંશોધન પણ નથી થયું. આ ખૂબ જ ઝડપથી લુપ્ત થઈ રહેલી જાતિ અંગેનું આપણું જ્ઞાન અપૂરતું છે. આ જોતાં ભારત સરકારે ‘પ્રોજેક્ટ ટાઈગર’ની જેમ ‘પ્રોજેક્ટ બસ્ટાર્ડ’ની શરૂઆત કરવી જોઈએ અને તેના હેતુઓ નીચે મુજબ રાખી શકાય.

૧. ‘બસ્ટાર્ડ’ પક્ષીઓની ભારતમાં મળતી ચાર જાતિઓને સંરક્ષણ.
૨. ધોરડ તથા તેના અન્ય સાથીઓના આ વિશિષ્ટ રહેઠાણનું સંરક્ષણ.
૩. રાજ્યસરકાર અને લોકોના સહકારથી વધુ ‘ધોરડ સંરક્ષિત વિસ્તારો’ જાહેર કરવા.
૪. રક્ષિત વિસ્તારોનું યોગ્ય સંચાલન અને દખરેખ.
૫. ધોરડ તથા તેનાં રહેઠાણો અંગે લાંબી મુદતના સંશોધન અભ્યાસ.

ધોરડ અભયારણ્યોની હાલની પરિસ્થિતિ

ક્રમ	અભયારણ્ય	ધોરડની સંખ્યા, ૧૯૮૫	ધોરડની સંખ્યા, હાલમાં
૧	કરેરા ધોરડ અભયારણ્ય, મ.પ્ર.	૨૦-૨૫	લુપ્ત
૨	ઘાટીગાંવ ધોરડ અભયારણ્ય, મ.પ્ર.	૧૫-૧૮	૨-૩
૩	રાણીબેનૂર કાળિયાર અભયારણ્ય, કર્ણાટક	૫-૧૦	૨-૩
૪	નન્નાજ વિસ્તાર, મહારાષ્ટ્ર	૧૫-૨૫	૩૦-૪૦
૫	સોરસણ, રાજસ્થાન	૧૦-૧૫	લુપ્ત ?
૬	સોનખલિયા, રાજસ્થાન	૮૦ +	૩૦-૩૫
૭	ડેઝર્ટ રાષ્ટ્રીય ઉદ્યાન, રાજસ્થાન	૨૦૦-૪૦૦	૫૦-૧૦૦
૮	રોલાપડુ, આંધ્રપ્રદેશ	૬૦ +	૧૫-૨૦
કેટલાક નવા વિસ્તારો		હાલની સંખ્યા (૧૯૯૯-૨૦૦૦)	
૧.	લાલા અને નળિયા ઘાસનાં બીડ, કચ્છ	૨૫-૩૦	
૨	નાસિક નજીક, મહારાષ્ટ્ર	૮-૧૦	
૩	નાસિક - ઔરંગાબાદ સરહદ	૨૦-૨૫	

ડૉ. અસદ રહેમાની,

(‘મીસ્ટનેટ’, vol. 2 No 4 માંથી સંક્ષિપ્ત અનુવાદ : અનુ. ડૉ. બકુલ ત્રિવેદી : સંજ્ઞા. / B C N)

મ.હુ.હિંમતસિદ્ધાંતી હલમં

સ્ટોલિક્ઝકાના પિદાનું કચ્છમાં પુનરાગમન

આ પક્ષી

કોઈ પણ પ્રદેશમાંથી પક્ષીઓની અદ્યથ થવાની યા ફરીથી દૃષ્ટિગોચર થવાની ઘટના ઘણી વાર સમજી ન શકાય તેવી ભાસે. જે પર્યાવરણમાં તેઓ રહી શકતા હોય છે તેના પર જ તેમનું અસ્તિત્વ નિર્ભર રહેતું હોય છે. આવી પ્રક્રિયાનું રહસ્ય સંપૂર્ણ તપાસ કર્યા બાદ જ સમજી શકાય. ઘણે ભાગે મનુષ્ય દ્વારા પ્રકૃતિ સાથે એડાં થતાં હોય છે, જેનાં પરિણામે, પક્ષીઓ માટે વિપરીત સંજોગો ઊભા થાય, જેથી પંખી તેવાં રહેઠાણો છોડી દેવા તો મરણ પામે. આ હકીકતના ઉદાહરણ રૂપે સ્ટોલિક્ઝકાનો પિદો (Stoliczka's Bushchat, *Saxicola insignis*) છે. શિશિર, ૨૦૦૨ના 'વિહંગ'ના અંકમાં મારા લેખમાં આ પંખીનો મેં ઉલ્લેખ કર્યો છે. હવે તેના અનુસંધાને અહીં એ હકીકત તપાસી જવાની જરૂર છે કે, તેની શોધ સને ૧૮૭૨માં થયેલ, ત્યાર બાદ, લગભગ ૧૩૦ વર્ષ સુધી એ પિદો કચ્છમાં જોવા ન મળ્યો. તો સવાલ એ ઊભો થાય કે, આ પક્ષી કચ્છના કોઈ ઘૂંપા ખૂણામાં રહી ગયું અને કોઈને પણ દૃષ્ટિગોચર ન થયું, યા તો હાલમાં તે આ પ્રદેશમાં પુનઃ પ્રવેશ્યું છે ?

સ્ટોલિક્ઝકાના પિદાનો નર
કદ : ૧૭ સે.મી.

સને ૧૮૭૨માં આ પંખીની કચ્છમાં શોધ થઈ તે જ સાલમાં મી. હ્યુ પેલિને આ પ્રદેશનાં પક્ષીઓની યાદી બનાવી અને તે પરથી કચ્છ રાજ્યના સહકાર વડે, 'ધી બર્ડ્સ ઓફ કચ્છ' પુસ્તક તૈયાર કર્યું. પરંતુ તેમની યાદીમાં આ પિદાનો ઉલ્લેખ નથી. ૧૯૦૪માં કેપ્ટન લેસ્ટર દ્વારા એ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ તત્કાલિન કચ્છ રાજ્યે પ્રસિધ્ધ કરેલ. કેપ્ટન લેસ્ટર એક અચ્છા પક્ષીવિદ્ છેતા. તેમણે પણ આ પક્ષી જોયું નહીં. ત્યાર પછી, ૧૯૪૩-૪૪માં ડૉ. સલીમઅલીએ વિસ્તૃત સર્વેક્ષણ કર્યું અને તે પછી પણ કચ્છની વારંવાર મુલાકાતો લીધી. તે દરમિયાન તેમને સ્ટોલિક્ઝકાનો પિદો જોવામાં ન આવ્યો. લગભગ અડધી સદીથી હું કચ્છનાં પંખીઓનો અભ્યાસ કરી રહ્યો છું, પરંતુ

મારા જોવામાં ન આવ્યું. આ બાબતે ફક્ત અનુમાન કરી શકાય કે, તેના રહેઠાણમાં કોઈ ફેરફાર થતા આવ્યા હશે, જે તેને અનુકૂળ ન આવ્યા હોય અને તે લુપ્ત થયું હોય. આ પંખી, પાંખી ઘાસવાળી જમીન અને નાના કદનાં છૂટાછવાયાં ઝાડ પસંદ કરે છે. તેથી જેમ જેમ ખેતીનો વ્યાપ વધતો ગયો, તેમ તેને માફક આવતા પર્યાવરણમાં ફેરફાર થતા આવ્યા હશે અને કાળક્રમે તે રાજસ્થાન તરફ નીકળી ગયું હોય અથવા મરણને શરણ થયું હોય. અગાઉ તે પંજાબ, પૂર્વ ઉત્તરપ્રદેશ, ઉત્તર ગુજરાત, સિંધ ઈત્યાદિ સ્થળોમાં ફેલાયેલું હતું. હાલ તેની સારી એવી સંખ્યા ફક્ત રાજસ્થાનના

રણવિસ્તારમાં જોવામાં આવે છે. ગયે વરસે ત્રણ પક્ષી, હરિયાણાના સુલતાનપુર સરોવર પાસે નોંધાયાં હતાં. હું અગાઉ જણાવી ગયો છું તે મુજબ, નલિયામાં જંગલ ખાતાના ઉત્સાહી કર્મચારી આર. ડી. જાડેજાએ બે પક્ષી જોયેલા અને ત્યાર બાદ, તા.૪થી જાન્યુઆરી, ૨૦૦૨ના રોજ, હું ત્યાં ગયો ત્યારે, મને પણ એક નર અને એક માદા શ્રી જાડેજાએ બતાવેલ. એ પછી પણ તેઓએ બે કે ત્રણની સંખ્યામાં આ પિદા જોયા છે.

ડૉ. ટી.જે. રોબર્ટ્સ, તેમના પાકિસ્તાનનાં પક્ષીઓ વિશેના પુસ્તકમાં જણાવે છે કે, તેમને આ પક્ષી જોવા મળ્યાં નથી. જ્યારે સ્ટુઅર્ટ બેકર (Fauna of British India - Birds, Vol. II) જણાવે છે કે, આ પિદો સિંધુ નદીના પૂર્વના વિસ્તારોમાં ફેલાયેલો હતો. હાલ, પાકિસ્તાનના પક્ષીનિરીક્ષકો બદીન જિલ્લાના દક્ષિણ પૂર્વ ભાગ અને ડીપલો તાલુકામાં શોધ કરે તો તાજી હકીકત જાણવા મળે. બનવા જોગ છે કે, સિંધને અડીને આવેલ રાજસ્થાનના વિભાગમાંથી અમુક પક્ષી સિંધમાં પ્રવેશ્યાં હોય અને પશ્ચિમ તરફ વધ્યાં હોય. ત્યાંનું પર્યાવરણ તેમને માફક ન આવતાં ત્યાંથી તે દક્ષિણ તરફ તાજેતરમાં કચ્છમાં ઊતર્યાં હોય. જે ઘાસિયા વિસ્તારમાં તે દેખાયા છે,

(અનુસંધાન પા. નં. ૨૫ ઉપર)